

EMILI GÓMEZ NADAL

1907-1993

GUSTAU MUÑOZ

Barcelona, desembre de 2021

BIBLIOTECA DE CATALUNYA. DADES CIP

Muñoz i Veiga, Gustau, 1951- autor

Emili Gómez Nadal, 1907-1993. – (Biblioteca de l'Esquerra Nacional)

Bibliografia. Índexs

ISBN 9788409348213

I. Fundació Josep Irla, entitat editora II. Títol III. Col·lecció: Biblioteca de l'Esquerra Nacional

1. Gómez Nadal, Emili, 1907-1993 2. Polítics – País Valencià – Biografia 3. Escriptors catalans – País Valencià – Biografia 4. Historiadors – País Valencià – Biografia 5. Republicanisme – País Valencià – Historia – S. XX.

929Gómez Nadal, Emili

329.23(460.31)"19"

Edició: Josep Vall

Equip editorial: Joan Almacellas i Carme Pujol

Correcció lingüística: Laura Domingo i Paco Galiano

Dipòsit legal: B 17564-2021

ISBN: 978-84-09-34821-3

EMILI GÓMEZ NADAL

1907-1993

GUSTAU MUÑOZ

Per a Jordi i Helena

*«Solidaritat ètnica amb les altres terres de la nostra nació,
adhesió ferma als principis de llibertat,
de democràcia i de progrés social,
tolerància envers els altres,
integració de la massa immigrada.»*

Emili G. Nadal

SUMARI

Introducció.....	11
1. Un valencià del segle XX.....	15
2. Valencianisme i República: les idees d'Emili G. Nadal.....	21
3. La polèmica amb Joaquim Reig.....	31
4. Historiador.....	43
5. Col·laboració amb <i>Nueva Cultura</i>	47
6. La Guerra Civil.....	59
7. Al París ocupat.....	63
8. Exili sense retorn.....	67
9. <i>El País Valencià i els altres</i>	73
10. Una llarga entrevista.....	83
11. Els <i>Diaris</i>	93
12. Emili G. Nadal entre nosaltres.....	101
Índex onomàstic.....	109
Índex de publicacions periòdiques.....	115
Bibliografia.....	117

INTRODUCCIÓ

La tardor del 1977 un jurat integrat per Ricardo Fernández de la Reguera, José Manuel Lara, Antonio Prieto, Carlos Pujol i José María Valverde, reunit a Barcelona, atorgà el Premi Planeta —un dels millor dotats i de més projecció de l'edició espanyola— a la «novel·la», així resava el subtítol, *Autobiografía de Federico Sánchez*, de la qual era autor Jorge Semprún. Es va publicar el novembre del mateix 1977 i va causar un gran rebombori, perquè era una diatriba apassionada i demolidora contra Santiago Carrillo —llavors en un punt culminant de prestigi i influència política— i contra el Partit Comunista d'Espanya en general. Era la venjança pòstuma de Federico Sánchez, que havia estat expulsat del PCE el 1964, servida pel seu alter ego Jorge Semprún Maura, que es reintegrà així a bombo i platerets a la vida política i cultural espanyola, després d'un parèntesi molt llarg d'exili, allunyament, clandestinitat i èxit mundà a París. Amb el temps la reintegració de Semprún seria completa en el terreny social i literari, amb els èxits editorials successius, i del tot assolida també en l'àmbit de la política, quan fou nomenat ministre de Cultura del govern de Felipe González entre 1988 i 1991. El llibre de Semprún fou un escàndol majúscul, dels grossos, una venjança llargament meditada contra els qui l'havien humiliat i apartat. Treia a la llum tots i cadascun dels draps bruts del Partit Comunista, alguns francament lletjos, amb especi-

al èmfasi en el dogmatisme, la mediocritat i el servilisme de molts dels seus dirigents, incloent també episodis foscos. Això de «novel·la» era més aviat un sarcasme, perquè el llibre en realitat venia a ser una barreja de memòries i d'assaig polític, com tantes altres obres de l'autor. Ple de dades, noms, avinenteses, episodis i reflexions implacables, anorreadores.

Ara bé, a les primeres pàgines trobarem una al·lusió que probablement la majoria dels lectors d'aleshores i de després no saberen situar. Fa referència a una reunió a París, el 1947, d'un grup d'intel·lectuals comunistes i n'esmenta alguns dels assistents, com ara el pintor valencià Lalo Muñoz —retornat del camp de concentració de Mauthausen—, el poeta i escriptor José María Quiroga Pla —gendre d'Unamuno—, el músic Salvador Bacarisse o Benigno Rodríguez —un autodidacta molt llegit, de bon record, que havia estat secretari del cap del govern de la República Juan Negrín. I entre ells: «*Emilio Gómez Nadal, el historiador valenciano, culto e irónico, sin duda el más inteligente de todos los que estabais allí aquella tarde*».¹ Perquè de vegades, per raons d'estil, Semprún fa servir la segona persona del plural i també del singular, quan s'adreça a ell mateix. Hi afegeix: «*Y estabas tú*». És a dir, ell, l'autor, el narrador, el protagonista, el notari d'una reunió d'exiliats en un moment en què encara semblava possible l'enferrocament ràpid de la dictadura de Franco, com a resultat de la desfeta del feixisme a la Segona Guerra Mundial.

Però qui era aquest Emili Gómez Nadal? És, probablement, el que s'hauran preguntat molts lectors. En principi el seu nom no

1 Jorge SEMPRÚN. *Autobiografía de Federico Sánchez*, p. 15.

era —ni és— gaire conegut. Fora d'alguns nuclis molt concrets, del valencianisme d'esquerres en l'època de la Transició o dels supervivents del naufragi de la República, o d'alguns sectors conspicus del Partit Comunista, ningú no l'identificava. Potser el coneixien alguns estudiosos de la Guerra Civil i l'exili, o algun historiador del marxisme català, com Francesc Roca. Tot molt minoritari. Emili Gómez Nadal estava en termes generals oblidat, per bé que el seu nom era evocat, ara i adés, en ambients del nou valencianisme, gràcies als intents de recuperació a càrrec de persones com Manuel Sanchis Guarnier —vell amic dels anys trenta—, Josep Lluís Sirera, Remei Miralles, Manuel Aznar i Soler o, de manera especial, Francesc Pérez i Moragón.

I, tanmateix, era una personalitat considerable. Un intel·lectual d'una entitat més que notable, un dels personatges polítics més sòlids del temps esperançador de la República, que hagué d'exiliar-se i que ja no tornà. Un exili sense retorn. Diríem que només va fer una insòlita aparició en paper imprés amb el llibre *El País Valencià i els altres*, publicat el 1972, que acresqué la curiositat dels qui llavors ens interessàvem apassionadament pel País, per la seua història, per la qüestió nacional i per les seues possibilitats de futur. L'al·lusió de Semprún, llegida el mateix any de la publicació, no ens va agafar desprevinguts. Més aviat al contrari, confirmà el que ja sabíem o intuïem. Que Emili Gómez Nadal era una personalitat i un autor molt interessant —culte, irònic, intel·ligent— i una baula entre el passat i el present que havíem de recuperar com fora.

1. UN VALENCIÀ DEL SEGLE XX

Per començar, caldrà situar a grans trets el personatge, establir les línies bàsiques de la seua trajectòria vital, començant pels orígens familiars. En la mesura que —en termes generals i per a un públic ampli— Emili Gómez Nadal, en raó del seu llarg eclipsi, del llarg exili del qual no retornà, és més aviat un desconegut, convé fer aquest primer exercici biogràfic sumari, abans d'endinsar-nos, i aprofundir, en els aspectes i episodis determinants de la seua trajectòria i de la seua significació històrica, política i cultural.

Les dades externes de la biografia d'Emili Gómez Nadal han estat ben establertes. Va nèixer a València el 19 de febrer de 1907 i va morir el 29 d'octubre de 1993 a Valença d'Agen, el petit poble occità no gaire lluny de Tolosa de Llenguadoc on s'havia establert després de jubilar-se en 1969. La seua vida, doncs, cobreix pràcticament tot el segle XX. Pertanyia a una família singular. El seu pare, Domènec Gómez Graneria, nascut a Sueca, era un industrial dedicat a la fabricació de maquinària per a molins d'arròs. El seu germà, per part de pare, Nicolau Primitiu Gómez Serrano (1877-1971) continuà i amplià aquesta activitat i fundà l'empresa IMAD, que arribà a assolir una certa importància, amb instal·lacions i tallers al Camí de Montcada de València, que es dedicaven a la fabricació de maquinària agrícola i especialment

de sitges metàl·liques, amb molta demanda en l'època de l'autarquia. A més, Nicolau Primitiu —un patriota més aviat moderat, conservador, bonhomiós— fou un prohoms del valencianisme, un gran bibliòfil, fundador de l'Editorial Sicània, president durant un temps de Lo Rat Penat i historiador afeccionat. També, autor d'un llibre d'història fantasiós, *Los iberosicanos* (1957), i de la proposta onomàstica de «Bacàvia» i «bacavès», gens reeixida, per a denominar els Països Catalans i la llengua catalana. Uns altres germans —per part de pare també, perquè Domènec Gómez Graneria s'havia quedat vidu i es tornà a casar amb la que seria la mare d'Emili Gómez Nadal, Vicenta Nadal Alberola, una dona nascuda a Albalat de la Ribera— foren Francesc, de tendència valencianista, i Eliseu, director de l'Escola de Magisteri d'Alacant, regidor de l'Ajuntament d'Alacant i diputat pel partit Izquierda Republicana, elegit en els comicis que donaren la victòria al Front Popular, i que fou afusellat sense més —com va passar amb l'exrector de la Universitat de València Joan B. Peset— pels franquistes en 1939. Eliseu Gómez Serrano era una persona íntegra, de bona voluntat, molt respectat a la ciutat d'Alacant. En una carta al seu germà Nicolau que li havia recomanat en 1934 apartar-se de la política, va escriure: «*La política no es còsa que hom deïxe o prenga a son gust, i jo davant de la meua consciència no trovaria arguments per a justificar lo qu'ella creuria una fugida*».² El 1939 també es negà a fugir davant l'entrada de les tropes franquistes —italianes—, perquè considerava que «*no havia comès cap delict*».³ El franquisme fou tan brutal com implacable.

2 Carta d'Eliseu Gómez Serrano a Nicolau Primitiu, cit. en: Beatriz BUSTOS i Francisco MORENO (eds.). *Eliseo Gómez Serrano: Diarios de la Guerra Civil (1936-1939)*, p. 46-47.

3 *Ibidem*, p. 94.

Emili Gómez Nadal estudià Filosofia i Lletres, secció d'Història, a la Universitat de València entre el 1924 i el 1928, i es traslladà a Madrid per fer-hi els estudis de doctorat. Com és sabut, en aquella època el doctorat s'havia de fer a l'anomenada Universidad Central. El 1930 fou nomenat professor auxiliar a la Universitat de València, on va exercir d'ajudant del catedràtic Lluís Pericot, amb el qual va col·laborar, a més, en les campanyes arqueològiques que promovia el Servei de Prehistòria de la Diputació de València. Gómez Nadal va formar part de la generació d'universitaris valencianistes dels anys trenta. Fou un dels impulsors d'Acció Cultural Valenciana, una entitat de signe nacionalista fundada el 1930 on s'aplegaven estudiants i joves professors universitaris animats amb el doble objectiu de valencianitzar la universitat i, alhora, d'eleva el nivell cultural del valencianisme més enllà de l'erudició sense mètode i de l'auto-didactisme diletant —molt vuitcentista, en realitat— que havien predominat, tant a Lo Rat Penat com en la generació d'erudits de final del segle XIX i principis del XX, d'altra banda sòlida i considerable: Roc Chabàs, Josep Sanchis Sivera, Francesc Almarçhe, Pasqual Boronat...

Membres d'aquesta Acció Cultural Valenciana —entitat que va publicar una revista molt interessant, *Acció Valenciana* entre 1930 i 1931— foren alguns personatges destacats, com el jurista Joan Beneyto, els historiadors Antoni Igual, Felip Mateu i Llopis i Vicent Genovés, l'escriptor Francesc Carreres —autor de la novel·la *El cavaller del dubte*— i el filòleg Manuel Sanchis Guarner. Alhora, Emili Gómez Nadal inicià el seu pregon i durador compromís polític, de signe valencianista —nacionalista—, republicà i democràtic-liberal, en el si de l'Agrupació Valencianista Republicana: fou un dels signants del manifest fundaci-

onal. En el curs acadèmic 1933-1934 es va traslladar a París, gràcies a una beca que havia obtingut de la Junta para Ampliación de Estudios, el prestigiós organisme de suport a la formació acadèmica avançada i a la recerca científica d'aquell temps. París el va impactar. Es va submergir en el clima de resposta a l'amenaça feixista que es concretà, poc després, en la política dels «fronts populars». Va ser testimoni de les jornades de lluita enfront de l'intent d'assalt al poder de l'extrema dreta francesa. Inicià un canvi de rumb polític que l'acostà al marxisme i que, a la fi, determinà el seu ingrés al Partit Comunista d'Espanya, que es va fer efectiu a començament del 1936. El valencianista republicà, d'esquerres, el demòcrata liberal, es va fer marxista i comunista. Ara bé, ja era un publicista conegut. Havia iniciat, temps enrere, una intensa activitat de col·laborador en revistes com *Acció Valenciana* (1930-31), *Avant* (1930-31) i *El Camí* (1932-34), que prosseguiria a *La República de les Lletres* (1934-36), més episòdicament, i sobretot a *Nueva Cultura*, la revista fundada per Josep Renau, on mantingué —en català— una secció «De cara al Sol llevant» sobre temes culturals i nacionals valencians. Durant la Guerra Civil va ocupar diversos càrrecs. El 1939 passà a l'exili i s'instal·là a París. Va treballar en el Servicio de Evacuación de Refugiados Españoles (SERE) cap a Amèrica, però Gómez Nadal romangué a França amb la dona i els dos fills. A París, en temps de l'ocupació alemanya, participà en tasques de coordinació i suport a la Resistència, com a responsable del PCE. Mantingué la militància al Partit Comunista durant el llarg període de l'exili, per bé que en un moment donat, quan es jubilà, potser abans, se n'allunyà discretament. Als anys 1940 i 1950 publicà articles en revistes vinculades a aquesta formació, com el *Boletín de la Unión de Intelectuales Españoles*, *Independencia* i *Cultura y Democracia*. Després de la Se-

gona Guerra Mundial va treballar a la Bibliothèque Nationale de France, en la catalogació dels seus fons espanyols, i també com a documentalista, intèrpret i traductor de la Confédération Générale du Travail (CGT), el sindicat d'orientació comunista. El 1969 es va jubilar i s'establí, amb la família, al poble de Valença d'Agen, on residí fins que va morir el 1993. El 1972 va publicar una obra significativa, *El País Valencià i els altres*, que resumeix la seua visió històrica del país en clau nacional. Només tornà una vegada —i per pocs dies— al País Valencià, per assistir al casament del seu fill Antonio Gómez Andrés, que havia crescut a l'interior. El casament es va celebrar a Alacant l'octubre de 1970. Gómez Nadal passà per València i es va retrobar amb el seu germà Nicolau Primitiu: seria l'única vegada.

No volgué retornar al País Valencià ni reprendre una actuació pública, tot i que mantenia les conviccions i un interès apassionat per tot el que s'esdevenia en plena recuperació de la llengua, la cultura i la personalitat del País, en sectors cada vegada més amplis de la societat valenciana, enmig d'un conflicte seriós. Amb més força que mai, el seu pensament i les seues preocupacions es reflecteixen de manera directa en els diaris que va escriure tots aquells anys. També en una llarga entrevista del 1980.

2. VALENCIANISME I REPÚBLICA: LES IDEES D'EMILI G. NADAL

Emili G. Nadal començà la seua activitat política en un temps de transició. De transició d'una dictadura a la República. Els anys finals de la dictadura de Primo de Rivera (1929-1930), amb un epíleg conduït pel general Berenguer, foren d'efervescència i desvetllament, de grans esperances. Les reivindicacions polítiques i culturals ajornades, arraconades per una dictadura no tan inclement o sistemàtica com la que vindria posteriorment, però tanmateix repressiva i fortament autoritària, esclataren de cop. Tot es va precipitar i desbordar en un procés de mobilització d'energies polítiques que va conduir a la proclamació de la República el 14 d'abril de 1931, que a Catalunya inclogué una provisional declaració de la República Catalana per Francesc Macià, reconduïda posteriorment, com és ben sabut, a la formació de la Generalitat de Catalunya contemporània. A València les forces populars i democràtiques estaven enèrgicament mobilitzades, i els nuclis valencianistes —que no havien assolit la necessària densitat i projecció— hi van participar de ple. Un cert valencianisme de dreta, el que havia promogut el partit Unió Valencianista sota el lideratge d'Ignasi Villalonga i Joaquim Reig, s'havia disgregat —i en part dissolt— en el període de la dictadura, a la qual una part dels seus adherents havien donat suport. Ara era el moment del valencianisme d'esquer-

res, del republicanisme valencianista. Es va formar una primera Agrupació Valencianista Republicana (AVR) que aplegà un nombre significatiu d'efectius i que va participar activament en la proclamació de la República i els primers passos institucionals del nou règim. Dos regidors valencianistes d'esquerres entraren a l'Ajuntament de València: Enric Duran Tortajada i Francesc Soto, de l'AVR, dins la llista guanyadora de l'Aliança d'Esquerres Antimonàrquiques. I hi accedí, també, un regidor valencianista de dretes, Joaquim Reig, d'Unió Valencianista, elegit en la candidatura dinàstica.

Emili G. Nadal va viure intensament aquell període. Com a membre de la primera generació universitària valencianista s'havia integrat en Acció Cultural Valenciana, un bon equip de quadres culturals que donarien molt de joc, per bé que —en el període de polarització que vindria poc després— acabà patint els efectes de la radicalització política, que els menà a la dispersió i a situar-se en camps oposats. Emili G. Nadal expressava el seu criteri polític i cultural en les plataformes incipients d'aquell moviment valencianista que agafava força i que promovia el republicanisme. Ell mateix, el 1982, escrivia i recapitulava així l'esperit d'aquell temps:

«El fet decisiu llavors, vers la fi dels anys vint, per a mi, era el desig, jo diria més encara, l'exigència, de viure normalment l'existència pròpia de qualsevol membre d'una comunitat nacional reconeguda, sense esquizofrènies lingüístiques i culturals. Pensar, parlar i escriure en el propi idioma, con fan tants i tants pobles sovint ben modestos, però que gaudeixen d'una sobirania inexistent entre nosaltres.»⁴

4 Emili GÓMEZ NADAL. Prefaci a *Articles (1930-1939)*. *El País Valencià i els altres*, p. 31-36.

La motivació de fons, doncs, era la recuperació cultural i nacional del poble valencià, enllaçant amb el seu marc nacional més ampli, sense ambigüitat de cap tipus:

«Una decisió en el domini intel·lectual que té com a seqüela natural la definició històrica de la comunitat pròpia retrobada i la delimitació de la seua àrea cultural, lingüística. [...]

Afirmació, doncs, de la realitat d'una ètnia identificada per una llengua comuna, un passat històric comú i una continuïtat territorial fàcilment definida pel tradicional "de Salses a Guardamar i de Fraga a Maó". I com a deducció natural, la voluntat de coordinar esforços per afermar i estendre l'acció cultural comuna, tot i preservant la personalitat particular de cada component de la comunitat nacional, amb la seua autonomia política.»

En una mirada retrospectiva, del 1972, Manuel Sanchis Guarner caracteritzava així la significació d'Emili G. Nadal dins del grup Acció Cultural Valenciana i en els ambients més amplis del valencianisme d'aleshores:

«Emili G. Nadal, amb la seua precoç maturitat, exercia sobre nosaltres intensa influència, per l'abast de la seua informació, pel rigor de la seua argumentació, per la seua claredat expositiva i per la seua integritat, tant en el camp intel·lectual com en el cívic, perfectament compatible amb una flexibilitat comprensiva i ben constructiva, que sempre l'ha caracteritzat i el caracteritza.»⁵

5 Manuel SANCHIS GUARNER. «Pròleg» a: Emili GÓMEZ NADAL. *El País Valencià i els altres. Peripècies i avatars d'una ètnia*, p. 13.

La cruïlla dels anys 1920 i 1930 fou un tombant, una frontissa, marcà un nou començament. El valencianisme havia tingut una trajectòria poc reeixida i li costava assolir la maduresa en termes culturals. I no diguem ja en termes polítics. L'espai a l'esquerra estava dominat pel republicanisme blasquista, tan influent com refractari al fet nacional. La dreta conservadora, monàrquica de la Restauració o carlista, no assumia les implicacions del valencianisme, més enllà de la vessant folklòrica i commemorativa. De cap manera va impulsar un valencianisme modern més enllà d'un regionalisme de curta volada. El sucursalisme respecte dels governs oligàrquics amb seu a Madrid era absolut. Hi hagué algun intent, com ja s'ha apuntat, però d'escassa entitat recuperat ràpidament per les forces de la reacció. La dictadura del general Miguel Primo de Rivera impulsà un nacionalisme espanyol de mà dura, compatible amb un regionalisme de façana. El valencianisme havia de recuperar el temps perdut, aclarir les qüestions bàsiques de llengua i cultura, potenciar el moviment literari i l'entrada en el món escolar, i preparar dispositius polítics que li permeteren avançar. La nova conjuntura republicana i la perspectiva estatutària fou l'estímul definitiu. Per descomptat que l'embranchida del catalanisme fou tothora el mirall on s'inspiraven els valencianistes, que entraren en una etapa de clar ascens.

Però calia elaborar un criteri valencianista sense ambigüitats. Ja el 1930 el jove Emili G. Nadal aportava idees al debat en curs:

«Els jovers que sentim allò que podríem apel·lar el nacionalisme llingüístic, anem a ell d'una manera integral. Volem fer del nostre parlar un vehicle cultural tan dúctil i gràvid de continguts com ho siga qualsevol dels que gaudeixen d'una més llarga tradició lectora.»

Diferim en açò de la més vella generació pairalista que sols arriba a vore en la llengua pròpia un mig d'expressió poètica o, quan més, un rudimentari instrument d'exposició de l'historicisme local.»⁶

D'entrada marcava una ruptura generacional amb el valencianisme tradicionalista o sentimental, merament poètic, que no havia tingut cura de la depuració de la llengua com a instrument. La normativització del valencià encara restava pendent. La nova generació era més ambiciosa: «*hem d'ésser més disciplinats; treballar en la gestació d'un tipus de llengatge que ens serveixca per a donar el màxim abast a la nostra veu*». La conclusió era diàfana:

«D'ahí que afirmem la unitat llingüística amb Mallorca i la Catalunya dels dos vessants pirinencs [...] I com a resultat, que acceptem la tasca depuradora de l'Institut per ésser la vertebració que venim desitjant per a la nostra obra.»

La normativització del català modern, com se sap, no fou una tasca fàcil ni planera. Per raons històriques evidents: l'absència d'un poder polític propi, reconegut, capaç d'impulsar solucions normatives per a evitar el caos i la dispersió. Calgué comptar amb instruments —minsos, però efectius— de poder com la Mancomunitat de Catalunya, amb l'establiment de l'Institut d'Estudis Catalans, per a aplanar el camí a la tasca decisiva de Pompeu Fabra. No sense polèmiques ni divisions, la normativa fabriana triomfà i garantí el futur del català com a llengua moderna. Al País Valencià el desgavell es prolongava, i la qüestió

6 Emili GÓMEZ NADAL. «La llengua valenciana (I)», *Acció Valenciana*, 15 de maig de 1930, p. 2. Recollit a *Articles (1930-1939). El País Valencià i els altres*, p. 39-40.

que es va plantejar fou d'assumir les solucions fabrianes. No fou fàcil. Però s'aconseguí amb la signatura —pel gruix absolut d'escriptors i entitats— de les Normes de Castelló el 1932. Justament en la conjuntura històrica esperançadora en què va iniciar la seua trajectòria Emili G. Nadal, que fou un dels signants d'aquell acord ortogràfic decisiu.

El plantejament equilibrat quant al model de llengua, la manera d'assumir i adaptar la normativa fabriana, s'exposa ja en els seus articles de principi dels anys 1930, on s'insinua la proposta que posteriorment faria ben coneguda el filòleg Manuel Sanchis Guarner, l'anomenat «policentrisme convergent». Es proposava aportar al cabal comú de la llengua variants i morfologia pròpies, sense perjudici de la unitat i la coherència idiomàtica necessària per a fer-ne l'instrument útil i eficaç que calia, si es tractava d'assolir la plenitud d'usos, més enllà de la poesia o les expansions expressives de tipus individual.

Gómez Nadal era molt conscient de les realitats i sabia que el volum més gran de factors actius de la nova embranzida renaixentista se situava a Catalunya. I aquest fet social i demogràfic havia de tenir, per força, conseqüències:

«La variant catalana [de la Catalunya central] de la nostra llengua, compta hui amb la quasi totalitat dels autors i lectors que lligen en la llengua nadiua. No es necessita doncs ésser molt fi d'esperit, per a poder predir, que du el camí que mena a l'hegemonia.»⁷

7 Emili GÓMEZ NADAL. «La llengua valenciana (II)», *Acció Valenciana*, 15 de juny de 1930, p. 1. Recollit a *Articles (1930-1939). El País Valencià i els altres*, p. 40-43

També era conscient dels entrebancs —les suspicàcies— que la fragmentació política podia ocasionar a aquesta comesa unificadora. Coneixia molt bé la força del localisme, l'«*amor a les pròpies variants dialectals*». Tot havia de passar per l'acord i deixar transcórrer el temps: «*la morfologia de la llengua haurà d'esperar molt encara per a arribar a uniformar-se*». Pluralitat de formes, per una banda, i superació de l'estretor del localisme i la vocació dialectal, per l'altra. Després d'al·ludir a l'ús per part del rossellonès Josep Sebastià Pons de variants no barcelonines, reblava el clau:

«Els valencians doncs, també podem contribuir a aqueix enriquiment de matissos. Però l'estima per el nostre dialècte no ens deu fer caure en un particularisme excessiu que llance a perdre la nova renaixença. Per damunt de l'amor al recò de mon on varem neixer hem de posar la nostra fe i els nostre entusiasme en totes aquelles manifestacions de l'ànima nacional que igual es troben a València que a Catalunya i les Mallorques, complementant-se.»⁸

No fou gens fàcil aconseguir l'acord i l'acceptació a partir de la fragmentació. Però es va fer de manera irreversible el 1932 amb la signatura de les Normes de Castelló —un assoliment en el qual Emili G. Nadal participà de ple i en fou signatari—, per molt que els dubtes i les postures atrabiliàries pogueren persistir en nuclis minoritaris, i que tingueren un rebrot greu —però sense conseqüències— ja en l'època agitada de la Transició democràtica. La força dels fets es va imposar. I es va obrir camí una voluntat sincera de construcció positiva, com la que demostra tothora el nostre biografiat, que sabia molt bé —com

8 Emili GÓMEZ NADAL. «La llengua valenciana (III)», *Acció Valenciana*, 1 de juliol de 1930, p. 3-4. Recollit a *Articles (1930-1939). El País Valencià i els altres*, p. 44-47

a historiador que era— on se situaven els centres de gravetat i les tendències fortes de la història:

«Quan a començos del segle present es decidiren els catalans a forjar-se un instrument apte per a tota mena d'especulacions espirituals, s'hi trobaren tots sols, havent mort ja l'impuls renaixentista a les nostres terres. Per això mateix s'hagueren de llimitar a llur propi esforç i la fixació de la llengua literaria s'hi feu a base del català de Catalunya, i més concretament de Barcelona i ses alentorns, es a dir allà on eren la major quantitat d'escriptors junt amb la gran massa de lectors.»

Valia la pena reproduir amb alguna extensió les idees inicials —i duradores— d'Emili G. Nadal pel que fa a la llengua, perquè és —com tothom sap— una qüestió decisiva i definitiva. I perquè ens mostren un esperit franc i despert, sense complexos ni manies, que sabia molt bé per on havia d'anar el procés de confluència de cara a una acceptació sense reserves de la unitat, en un context de fragmentació política i deutor d'experiències històriques diferenciades. No cal dir que el seu plantejament, compartit pel gruix del valencianisme renovador de la dècada republicana del 1930, va triomfar. Alhora el jove Emili G. Nadal —que escrivia el 1930: *«Jo, que arribe ara, més per instint que per coneixement, al valencianisme actiu»*— tenia ja algunes idees clares, molt definides, respecte de les connexions profundes, històricament determinades, que marcaven la realitat, potser amagada i difuminada, però efectiva *«de la nostra nació»*. La consciència de catalanitat era sòlida i explícita en Emili G. Nadal.

El maig de 1933 va impartir dues conferències a Barcelona. En la primera, organitzada per la Federació Nacional d'Estudiants de Catalunya, parlà al saló de conferències de la Universitat —

«ple com mai d'estudiants i de personalitats que acudiren a escoltar la paraula de l'il·lustre valencianista» sobre «El problema universitari en la nostra cultura».⁹ En la segona, presentat per Josep Maria Batista i Roca, parlà a Palestra sobre «El ressorgir de València».¹⁰ En totes dues conferències, reportades pel diari *La Publicitat*, explicava el cas valencià en el marc més ampli de la cultura catalana, mirant d'establir ponts i d'evitar confusions, o estratègies contraproduents. Tenia, ja ho hem dit, les idees clares. L'agost del mateix 1933, Gómez Nadal escrivia:

«Per als pobles del litoral [bascos, gallecs, catalans] som un Poble amb drets inalienables a la pròpia llibertat. Per a l'estepa central, mai no serem sinó una Colònia, a la qui s'ofèn, unes vegades amb el desdeny, atres, més deprimentment encara, amb l'oferta d'unes ventatges materials a canvi de la renúncia a les nostres íntimes es-sències espirituals.

¿Dubtareu encara, valencians? ¡Heus ací els dos camins que s'obrin davant vostre! Vers la dignificació de la nostra terra o vers la continuació d'un statu quo vexatori! ¡Cara a la mar o terra endins! Els valencianistes hem triat ja: cal que els nostre poble ens escolte.»¹¹

Durant aquests primers anys de la República, Emili G. Nadal va fer política valencianista republicana, va promoure l'AVR, va escriure articles sobre problemes culturals i polítics. La gran

9 «Conferència del doctor E. G. Nadal, de València, a la FNEC», *La Publicitat*, 9 de maig de 1933, p. 6.

10 «"El ressorgir de València" segons l'il·lustre professor valencià Emili G. Nadal», *La Publicitat*, 17 de maig de 1933, p. 3.

11 Emili GÓMEZ NADAL. «Impressions d'una diada barcelonina», *El Camí*, 12 d'agost de 1933, p. 6. Recollit a *Articles (1930-1939). El País Valencià i els altres*, p. 136-139.

qüestió era cercar coincidències per a aconseguir un estatut d'autonomia. També acoblar sensibilitats de cara a l'acceptació de la unitat ortogràfica del català, fet que s'esdevingué el 1932 amb les Normes de Castelló. Gómez Nadal mirava d'establir un criteri valencianista, en un moment en què s'assistia a la fragmentació d'un petit espai que fins aleshores —quan encara no havia aconseguit un arrelament social considerable— havia estat més o menys unitari. Es plantejava la necessitat d'un fort partit valencianista. Hi havia valencianistes d'esquerra i també de dretes. Com s'havia de materialitzar la política valencianista? Dilemes i contradiccions de difícil solució. El 1932 apuntava:

«El valencianisme no pot acceptar cap autoritat que no emane del si de la pròpia colectivitat valenciana i el seu esforç no deu polarisar-se envers cap qüestió que no atenga directament al País Valencià.

[...]

Açò no vol dir que no comprega i accepte, mentres la nova força valencianista que naix no siga plenament forta, l'aliança amb els partits espanyols més afins al nostre matí republicà. [...] Car el nacionalisme valencià deu aspirar a implantar en el País Valencià les seues solucions pròpies sense deformacions exòtiques.»¹²

Però el curs acadèmic 1933-1934 fou trasbalsador. El passà a París i els seus horitzons vitals, culturals i polítics s'eixamplaren considerablement, per bé que sense abandonar mai les conviccions que el van acompanyar tota la vida.

12 Emili GÓMEZ NADAL. «Valencianisme polític», *El Camí*, 18 de març de 1933, p. 6. Recollit a *Articles (1930-1939). El País Valencià i els altres*, p. 113-116.

3. LA POLÈMICA AMB JOAQUIM REIG

Hi ha polèmiques que són representatives d'un moment històric, que esdevenen, vistes retrospectivament, una referència indefugible, perquè expliquen aspectes importants d'un temps. No tan sols pels temes debatuts, sinó també per la manera com es descabdellaren. I, per descomptat, per la significació dels protagonistes. Aquest és el cas, certament, de la polèmica que va oposar el 1934 Emili G. Nadal i Joaquim Reig, al voltant de la crisi del liberalisme, de la crisi social i política d'Europa, del marxisme, el liberalisme, el socialisme i el capitalisme.

Emili G. Nadal havia estat testimoni de les jornades de febrer del 1934 a París, en què l'extrema dreta francesa —els *Came-lots du roi* i altres grups—, engrescada en un ambient de crisi política i maniobres fosques, de corrupció i esgotament del règim de la Tercera República, va intentar l'assalt al Parlament, el Palais Bourbon. Una mena de colp d'estat... Jornades de lluita de carrer, de manifestacions i contramanifestacions reprimides a trets. Només els fusells van impedir l'ocupació del Parlament —un intent molt semblant al que, molt de temps després, van fer els partidaris de Donald Trump al Capitoli, per cert. Tot ple-gat, un episodi d'enfrontament civil que posà a prova la democràcia a França i que, en tot cas, demostrava la força i la solidesa d'una extrema dreta tradicionalista, reialista, reaccionària,

defensora dels privilegis de sempre i que trobaria una expressió acabada en el règim col·laboracionista de Vichy, uns anys després, el 1940. La crisi política se saldà amb un govern d'«Unió Nacional» en el qual la dreta tenia molt de pes, i que es podia interpretar, d'alguna manera, com un èxit de la pressió o el xan-tatge de l'extrema dreta revoltada. Un mal precedent, i en tot cas l'expressió d'una crisi política profunda, amb arrels sòcioeconòmiques evidents, en el marc de la depressió econòmica de la dècada de 1930, desencadenada arran del crac de la Borsa de Nova York el 1929, i de l'atzucac en què s'havien ficat les democràcies occidentals.

El 1934 fou intens, un any —en certa manera— de cruïlla. El 17 de març Gómez Nadal, de París estant, publicava al setmanari *El Camí* l'article «La mort del liberalisme», que era força indicatiu d'un canvi d'orientació. L'estada a París motivà en ell una nova convicció, i en aquell article —induït en principi per la impressió que li havien fet els esdeveniments, observats en directe en tant que testimoni presencial de les «jornades de trasbals»¹³ de la «primera quinzena de febrer»—, volgué exposar «reflexions velles que m'han estat confirmades d'una manera frapant pels fets d'aixos dies».

L'any 1934 havia vist la consolidació de Hitler al poder a Alemanya, la deriva filofeixista d'Àustria, la continuïtat del feixisme a Itàlia i, a més a més, la temptativa de l'extrema dreta a França. Encara havien de passar més coses, com apuntava en el mateix article: «L'any 1934 està potser destinat a dur-nos mantes expe-

13 Emili GÓMEZ NADAL. «La mort del liberalisme», *El Camí*, 17 de març de 1934, p. 3. Recollit a *Articles*, p. 142. Totes les citacions posteriors remetent a aquest article.

riències més, inoblidables». I no s'equivocava gens: recordem el Sis d'Octubre a Catalunya o la Revolució d'Astúries. Alguna cosa greu i transcendent passava, de caràcter sistèmic, que es podia entendre en termes d'un nou cicle, d'un capgirament: «no ens trobem a la sortida d'un cicle de desequilibri i de cara a una nova etapa d'estabilisació, sinó que és ara quan comença una profunda convulsió político-econòmica, el desenllaç de la qual no és possible d'albirar encara». Ben prompte la «convulsió» seria del tot palesa: 1935, guerra colonial dels feixistes italians contra Abissínia; 1936, la Guerra Civil a Espanya; 1938, l'Anschluss d'Àustria; 1939, invasió de Polònia i començament de la Segona Guerra Mundial a Europa; 1941 invasió de l'URSS per l'Alemanya nazi. L'apocalipsi per etapes, incloent el que llavors era inaudit o insospitat —l'Holocaust o intent d'extermini industrial dels jueus europeus—, un conjunt d'esdeveniments traumàtics que avui encara no s'acaben de copsar en tota la seua magnitud i significació.

Per a Gómez Nadal s'obria una època d'enfrontament revolució-contrarevolució que deixava el liberalisme i la democràcia burgesa enrere. Convé recordar que el 1934 no ens trobem encara en l'època del tombant del moviment comunista cap als fronts populars. Gómez Nadal donava per cancel·lada l'època del liberalisme i hi afegia una crítica de caire marxista —més aviat, leninista— molt marcada. S'explicava així: «*el demà estarà ben lluny del clima moral i polític que ens deixà el segle XIX, i entestar-se a defensar fórmules exhaustes, en nom d'un pretès liberalisme i d'una democràcia convencional, ens sembla —quan milions i milions d'humans comencen a aixecar-se contra l'opressió econòmica i imperialista més monstruosa— d'una lleugeresa inaudita*». Ja no era el temps del règim parlamentari, «*d'una llibertat políti-*

ca *sense cap emancipació econòmica*». El proletariat trobava ara el seu esperit de classe. La petita burgesia havia sortit anihilada de la Primera Guerra Mundial. El règim parlamentari clàssic només es mantenia en aquells pobles que gaudien d'un benestar econòmic relatiu. També en aquells altres on «*les forces de repressió permeten mantenir encara eixa ficció d'una sobirania del poble en mans dels clans de l'alta finança*». En fi, Emili G. Nadal lloava la dictadura del proletariat i criticava la socialdemocràcia a partir d'Eduard Bernstein. «*Fón necessària l'arribada de Lenin perquè el marxisme tornara a trobar la seua doctrina autèntica de la revolució violenta i la dictadura del proletariat, per a implantar el règim socialista i la supressió de les classes*». La retòrica emprada per Nadal era contundent: «*Mai més de bells discursos a les assemblees deliberants. Front al parlamentarisme, l'acció directa. Per sobre la democràcia inorgànica, la dictadura disciplinada d'un grup*». Una retòrica una mica ingènua, d'altra banda, de convers recent i poc avisat, es podria pensar. La socialdemocràcia era condemnada sense remissió. El rerefons, tanmateix, era el propi d'una època convulsa i desballestada: un temps en què «*el petit-burgés, més anarquista i violent que el proletari, disciplinat pels seus sindicats, ha instaurat uns mètodes d'una agressivitat inaudita*». La referència era el feixisme a Itàlia, a Alemanya i la repressió de la dictadura socialcatòlica a Àustria. Els socialistes de la Segona Internacional —Léon Blum, Émile Vandervelde, Ramsay MacDonald...— no semblaven equipats per a oferir una resistència eficaç, a l'alçada del repte.

«Es vullga o no, al món assistim a una lluita sense mercè de classe a classe: proletariat contra burgesia; i si esta lluita ha estat per molt de temps duta per camins més o menys legals, hui assistim a un canvi de tàctica absolut. La lluita torna al carrer [...]»

El feixisme era violent i bandejava les formes democràtiques i el liberalisme. El proletariat havia de lluitar amb tots els mitjans per la justícia social dels explotats i l'emancipació dels pobles. Interessant la caracterització que fa del feixisme: «[...] *el feixisme descansa sobre l'exaltació histèrica de l'Estat hiper-nacionalista, de regust unitarista i agressiu*». Per bé que —una mica com a reflex del desconcert del moment— també establia paral·lels perillosos —o fora de lloc— entre «*marxistes i feixistes*», tot i la distància abismal quant a les aspiracions últimes. «*Uns i altres porten tot el seu esforç vers la supressió de les classes*».

Estava fora de lloc «*el blasme de totes les dictadures*», acusades de lliberticides i embrutidores. El fet era que la revolució alliberadora no es faria «*amb les fòrmules del liberalisme capitalista*». Paraules majors: «*La Llibertat, amb majúscula, tan lloada pels oradors polítics del passat, mai no ha existit sinó en benefici dels forts. I la Democràcia veritable hom no la troba als Parlaments, sinó al si estricte de les masses emportades per un desig immens de justícia*». Era un article molt compromés que marcava un abans i un després. Definia la tria del moment:

«I és perxò encara que entre el feixisme i el comunisme l'elecció no pot fer dubtar un instant els qui desitgen un alliberament sincer i autèntic. Perquè d'un costat està l'exaltació de la jerarquia tradicional: militarisme, imperialisme, confessionalisme, capitalisme més o menys camuflat, per tal de mantenir sotmesos els eterns dominats: el proletari, la dona, el colonial. Mentre que a l'altra banda assistim a l'intent coratjós de refer la societat sobre uns nous principis plens d'equitat: a cadascú segons el seu treball i la seua capacitat, sense distinció d'origens, de sexe, ni de raça.»

Així doncs, crítica profunda del paper històric del liberalisme i la democràcia clàssica o convencional, i aposta per un nou cicle en el qual la revolució proletària duria a terme l'emancipació del proletariat, però també de la dona i dels pobles sotmesos. Hi anava associat un biaix d'alliberament nacional bastant palés. I s'hi declarava de manera explícita que no totes les dictadures eren iguals. Que la llibertat de premsa i d'opinió o de sufragi del liberalisme eren parcials i un engany. Que la dictadura del proletariat era o seria profundament alliberadora.

Aquesta declaració de principis, per descomptat, fou massa per al director del setmanari *El Camí*, un home moderat i d'ordre, valencianista també convençut, company de ruta d'Ignasi Villalonga. Tots dos havien impulsat abans de la dictadura de Primo de Rivera un valencianisme de centredreta, a través del partit Unió Valencianista, que no arribà a quallar. Però hi dedicaren esforços i recursos, com ara el control d'un diari que servia d'altaveu, *La Correspondencia de Valencia*. D'altra banda, tots dos tenien una posició social inequívoca en el camp de les finances. Villalonga fou l'artífex de l'adquisició, el 1927, del Banc de València per un grup de financers valencians, que el convertiren en l'entitat de referència dels interessos agraris exportadors. Passada la Guerra Civil, Villalonga desenvoluparia una carrera meteòrica al si del sistema financer sota el franquisme, es convertiria en president del Banc Central i Joaquim Reig ho seria del Banc de València.

Villalonga tenia altres interessos econòmics i, arribat el moment, s'oblidà del seu valencianisme polític i se sumà a la Dreta Regional Valenciana, marca valenciana de la CEDA. Suspesa la Generalitat de Catalunya arran dels Fets d'Octubre del 1934,

fou nomenat president-comissari de l'òrgan de govern, o governador general de Catalunya, càrrec que ostentà breument. Joaquim Reig, per la seua banda, aprofundí en les relacions amb Francesc Cambó, fins al punt que anà en les llistes de la Lliga Catalana, per la circumscripció de Barcelona ciutat, en les eleccions de novembre de 1933, i va esdevenir així diputat a les Corts Republicanes. En les eleccions de febrer de 1936 tornaria a ser candidat però aquesta vegada no seria elegit. Tots dos —Villalonga i Reig— tindrien molt de futur, polític i econòmic. Sobretot econòmic, com s'ha apuntat, com a grans financers durant el franquisme, en què controlaren el Banc Central i operaren tota mena de negocis, relacionats amb l'aprofitament hidroelèctric o amb empreses tan significatives com MACOSA. Durant la Guerra Civil, Reig s'integrà en l'equip de propaganda —i espionatge— favorable al franquisme organitzat per Cambó a París, amb Joan Estelrich, Josep Pla, Joan Baptista Solericens, Ignasi Ribó i altres. En la vessant de l'espionatge, dirigida per Josep Bertran i Musitu, hi figuraven també Adi Enberg, Josep Pla i Carles Sentís. Reig va ajudar tant com va poder a la propaganda franquista i va escriure un pamflet sobre la persecució religiosa a la zona republicana.

Però Joaquim Reig havia estat un valencianista de conviccions. En l'època de la República organitzà, encara, el Centre d'Actuació Valencianista, com a plataforma unitària de propaganda i acció o influència política. Promogué, a través d'aquest centre, les Setmanes Valencianistes, cicles de conferències, campanyes de sensibilització. I participà intensament en les campanyes a favor d'un estatut d'autonomia, que no arribà a materialitzar-se per raó de l'evolució política desastrosa de la República. Molt important fou la creació del setmanari *El Camí* (1932-1934),

que ell dirigia i finançava, que acollia col·laboracions plurals, i on Emili G. Nadal publicà molts articles, singularment de crítica cinematogràfica. També ajudà en la fundació de l'editorial L'Estel (1928-1933), amb la col·laboració —que es mantingué al llarg del temps i les vicissituds— d'un valencianista de trajectòria sòlida com Adolf Pizcueta, que n'era el director. L'Estel, on Reig publicà *Concepte doctrinal del valencianisme*, fou el primer intent seriós de posar dempeus una editorial valenciana en català ben orientada. Als anys seixanta, el 1962, concretament amb el llibre de Joan Fuster *Poetes, moriscos i capellans*, reprenqué l'activitat —una de les poques iniciatives d'abans de la guerra que seria recuperada— de la mà de Pizcueta, amb l'ajuda del fillòleg Manuel Sanchis Guarnier, qui en fou nomenat director, i el suport discret de Reig. El mateix promogué, i finançà, el 1970, l'edició de *l'Estructura econòmica del País Valencià*, una obra en dos volums —amb la col·laboració de Joan Fuster, Joan Josep Pérez Benlloch i Vicent Ventura, i la direcció tècnica d'Ernest Lluch—, que va publicar l'editorial L'Estel.

Amb els antecedents suara esmentats —i en el context que bé es pot imaginar— no pot sorprendre que la rèplica a l'article d'Emili G. Nadal en què cantava les absoltes al liberalisme clàssic fora severa i contundent. I un punt paternalista també. L'autor de l'article tenia llavors 27 anys. Era un historiador molt jove encara, procedent de les files tendres i benintencionades d'un valencianisme que evolucionava ràpidament des de la nebulosa culturalista cap a la definició política. Però on encara no s'havien aclarit massa els termes. Encara hi surava la idea que havien d'anar tots a l'una, que el valencianisme havia de ser únic o unitari. Posicions com la d'Emili G. Nadal semblaven a contracorrent o fins i tot una defecció. La radicalització de l'època

va impactar de ple en un moviment, el valencianisme, que havia agafat una important embranzida als anys trenta, però que encara no s'havia decantat en termes ideològics, programàtics i d'arrelament en una base social important.

Així, a la mateixa pàgina del mateix número del setmanari, Joaquim Reig responia amb l'article «Les aspiracions dictatorials» que començava: «*En el seu article "La mort del liberalisme", el senyor E. G. Nadal es situa francament al bell mig de la ideologia comunista*».¹⁴ L'eix de l'article de rèplica —que traspuja una considerable capacitat discursiva— era la defensa del liberalisme humanista i de la democràcia. La negativa a pensar que la renovació i el progrés que exigia la profunda crisi econòmica, política i social que es vivia pogués assolir-se «*a base de dictadures de cap mena, d'actituds de primitiva violència i sobretot negant l'existència de les minories*». Les fórmules col·lectivistes li semblaven una mistificació. Segons Reig, per a Emili G. Nadal «*existix una incompatibilitat bàsica entre el socialisme i la democràcia*». Però el fet era que històricament havien coincidit «*règim democràtic, sistema capitalista, civilització industrial*». I cap dels sistemes que han volgut substituir el que recolza en la iniciativa privada «*ni ha aconseguit resoldre els problemes econòmics, ni ha pogut conviure amb la democràcia*». La lluita aferrissada de classes li recordava «*l'època de les guerres religioses*», amb el seguit de crueltats, intolerància i exclusions. Era molt millor la tolerància, el marge de maniobra de la lliure iniciativa, que garantia el pluralisme social i un accés obert a les «*funcions directives*». A més, «*el treballador troba dins del règim*

14 Joaquim REIG. «Les aspiracions dictatorials», *El Camí* 17 de març de 1934, p. 3. Recollit a *Articles*, p. 146-151. Totes les citacions posteriors remeten a aquest article.

capitalista, amb tots els seus defectes, un nivell de vida molt superior al que mai no havia conegut fins ara». La misèria del món precapitalista era aclaparadora.

L'article de Joaquim Reig en resposta al d'Emili G. Nadal era, doncs, contundent també. Esmentava, entre altres, André Maurois, George Bernard Shaw, Gerald Heard, Aldous Huxley. Plantejava una posició de principi en contra de les dictadures: totes són iguals. *«Totes elles són per essència enemigues del pensament lliure i de les investigacions sense límits. Tota dictadura, amb un pretexte o un altre, és jeràrquica, militarista, imperialista, confessional d'una ortodòxia, capitalista d'Estat*». I reblava el clau amb una condemna sense paliatius del comunisme, que era una visió parcial i antisolidària, intolerant i perseguidora de les heterodòxies... A més, *«respon a un pensament asiàtic, malgrat els seus antecedents hegelians*».

Aquesta polèmica és significativa. Segurament fou una de tantes d'aquella època de cruïlla en la qual la consciència de crisi es va fer punyent, així com la pressió per triar camp. Joaquim Reig hi feia una bona defensa del liberalisme clàssic, obert a reformes, tolerant i democràtic, que a més identificava amb el llegat europeu del *«treball fatigós, l'acció, l'estudi, la investigació científica, la cooperació, l'heroisme [...]*». La contrarèplica de Nadal no es faria esperar. Hi va respondre amb l'article «A propòsit de “La mort del liberalisme”», publicat així mateix a *El Camí*, quinze dies després, el 31 de març del 1934, i datat a París el 23 de març.

S'esverava davant l'acusació d'*«asiatisme*» adreçada al marxisme. Perquè el seu origen no es trobava a l'Orient, sinó a Ale-

manya. Lenin només havia estat un continuador de Karl Marx. D'altra banda, declarava que ell no era comunista —perquè no militava a la Tercera Internacional—, sinó tan sols marxista, considerant que *«des del triple punt de vista econòmic, històric i filosòfic és la idea més fecunda que viu al món dels nostres dies»*.

Certament, Emili G. Nadal no era membre del Partit Comunista. Encara no. Aviat això canviaria. Però ja havia triat camp. Mentrestant, evitava trencar ponts i no volia aprofundir en una polèmica que podia exasperar els ànims. Ell no era cap demagog, només es permetia criticar la tàctica de la Segona Internacional i adduir un estat de coses que prenia un caire catastròfic, com es comprovaria tot seguit. I s'adreçava així a Joaquim Reig: *«Ni vós ni jo, estimat amic, treurem ni afegirem res a tot el que s'ha escrit sobre el marxisme. [...] I si vós no sôu sinó liberal, ens resta prou tasca comuna al si del valencianisme perquè iniciem un torneig de discrepàncies a l'entorn d'una idea sobre la que tothom ha fet el seu judici»*.

4. HISTORIADOR

Emili Gómez Nadal fou, professionalment, un historiador que — com tant altres estudiosos i intel·lectuals— va veure frustrada o truncada la seua vocació fonamental com a professor i investigador en raó dels dramàtics esdeveniments dels anys trenta, la Guerra Civil, la dictadura franquista i l'exili.

Havia nascut a València el 1907 i va estudiar el batxillerat a l'Institut Lluís Vives, un prestigiós centre d'ensenyament secundari, de caràcter públic. Va fer estudis de Filosofia i Lletres entre 1924 i 1928, en la secció d'Història, que finalitzà amb Premi Extraordinari de Llicenciatura. Tenia obert el futur com a investigador. En 1928-1929 obtingué una beca de la Diputació de València per a ampliar els seus estudis i fer el doctorat a Madrid, on estaven centralitzats els estudis de doctorat en aquells temps. Allà va assistir als cursos de doctorat i va fer recerca en diversos arxius, incloent l'Arxiu d'Índies a Sevilla. Com a justificant del seu aprofitament —i com era norma— va presentar una *Memòria*, que incloïa el seu treball d'investigació, publicada el 1931 a València. El text es titulava *Notícia del intento de expedición de Jaume Rasquí al Río de la Plata en 1559*, un estudi que fou recuperat el 1987 per iniciativa d'Alfons Cucó —en tant que president de la Comissió de la Generalitat Valenciana per al V Centenari del Descobriment d'Amèrica— i inclòs al volum *El valencià Jaume Rasquí*,

governador del Plata (1557-1559), introducció i edició de Manuel Ardit i pròleg d'Alfons Cucó. Aquesta breu obra mostra un historiador competent, que s'endinsa en l'aventura d'un valencià del segle XVI al Paraguai. Per què aquesta història americana? Doncs perquè la Història d'Amèrica era llavors —en ple apogeu de la «Hispanidad»— una prioritat en el camp de la historiografia acadèmica espanyola, i els aprenents o aspirants a historiador havien d'atenir-se a les directrius vigents. En el cas d'Emili G. Nadal, l'influx de Juan de Contreras y López de Ayala, marquès de Lozoya, catedràtic d'Història a la Universitat de València, fou sens dubte determinant. És el mateix catedràtic que el 1939 va publicar *Los orígenes del Imperio. La España de Fernando e Isabel, «un libro de guerra»*, com ell mateix el va qualificar, que fou recuperat per l'editorial Rialp el 1966.

És interessant, en qualsevol cas, i significativa la manera com comença el text d'Emili G. Nadal. Diu així: «*Es indudable [...] que en la conquista y colonización de América no ha intervenido directamente nuestra nación. La obra ha sido de otros dos pueblos peninsulares: castellanos y portugueses. [...] Fuera indiferencia o imposibilidad, en todo el siglo XVI —el siglo de las grandes expediciones— solamente dos hombres de nuestra nación intentan dirigir empresas americanas. Y aun el primero —Joan Agramunt, catalán— con un claro fin comercial, pues se trataba de las pesquerías de Terranova. El valenciano Jaume Rasquí fue el otro. Su empresa, dentro del cuadro general de la historia de América, no es de un valor capital.*»¹⁵

15 Emili GÓMEZ NADAL. «Noticia del intento de expedición de Jaume Rasquí al Río del Plata en 1559», dins: Presentació CAMPOS; Vicent GENOVÉS; Emili GÓMEZ NADAL. *El valencià Jaume Rasquí governador del Plata (1557-1559)*, p. 27.

L'estada a Madrid fou molt important, decisiva, per a Emili G. Nadal per diversos motius. Refermà el seu valencianisme, el seu nacionalisme, davant l'ambient castís, alié i distant, que es respirava a Madrid, incloent els entorns cultes i acadèmics on es movia. Una cosa semblant li havia passat ja a Josep Renau. A Madrid conegué la que seria la seua dona, Teresa Andrés, que també feia els cursos de doctorat. I començà la tesi doctoral, que presentaria a la Universidad Central, sobre un personatge del segle XVI, Juan Ortiz de Zárate —«adelantado» del Río de la Plata, governador del Paraguai—, un altre estudi en el camp de l'americanisme. Obtingué Premi Extraordinari. El curs 1933-1934, com ja s'ha assenyalat, havia aconseguit una beca de la Junta para Ampliación de Estudios que li permeté traslladar-se a París, on el seu ideari polític va fer una inflexió. Retornat a València, fou contractat com a professor auxiliar a la Facultat de Filosofia i Lletres, on va fer classes i ocupà de vegades càtedres vacants. Es va presentar dues vegades a oposicions de càtedra, sense èxit. Però tenia el camí obert i, en una situació de normalitat, molt previsiblement hauria reeixit amb tots els honors en la carrera acadèmica. En tenia tots els requisits.

La Guerra Civil va interrompre la seua prometedora trajectòria com a historiador. Durant la contesa fou nomenat secretari de la Facultat, prosseguí mentre pogué la docència i aprofundí el seu compromís polític, que el dugué a ser secretari de Wenceslao Roces, alt dirigent al Ministeri d'Instrucció Pública, i a assumir altres càrrecs, tant orgànics dins del PCE com administratius, una vegada mobilitzat el 1938, quan es traslladà a Barcelona. Fou nomenat director de la Biblioteca Central Militar i designat membre d'una comissió que havia de redactar

una història de la guerra que, finalment i com és lògic, no es dugué a terme. El 1939 començà el seu exili sense retorn.

Emili G. Nadal té una obra dispersa, en tant que historiador, integrada per articles i recerques en part de caràcter inicial, pròpies d'un investigador en formació, però sempre de qualitat i amb un punt inequívoc de solidesa. El compromís polític va marcar el seu destí durant els anys 1940, 1950 i 1960. Es va jubilar el 1969 i es retirà al petit poble del Migdia francès Valença d'Agen. La jubilació implicà també que s'apartara de les tasques polítiques ja minvades que havia pogut mantenir. Era un intel·lectual considerat als rengles del PCE a l'exili i havia publicat un bon nombre d'articles en diversos mitjans relacionats amb el PCE, en els qual es fa palesa la seua condició d'historiador i també d'home de reflexió.

En tant que historiador —la seua vocació frustrada— fou llavors, ja retirat, que redactà una obra considerable, *El País Valencià i els altres*, publicada a València per l'editorial L'Estel el 1972, a la qual ens referirem més avall.

5. COL·LABORACIÓ AMB NUEVA CULTURA

Però abans, encara havien passat moltes coses. Així, el número 9 de la revista *Nueva Cultura*, datat en desembre del 1935, incloïa una nova secció, que inaugurava la prolongada col·laboració d'Emili G. Nadal amb aquesta publicació. *Nueva Cultura* fou una revista molt important —«una revista mítica»— promoguda fonamentalment per Josep Renau i tot un grup d'escriptors i artistes valencians militants o simpatitzants del Partit Comunista d'Espanya. Es va publicar a València entre gener del 1935 i octubre del 1937. Era una publicació impactant, de gran format, amb una presentació formal trencadora, de la mà de Renau, que hi va deixar la seua empremta gràfica, amb un ús abundós de fotografies i fotomuntatges. La publicació s'inseria en el panorama de revistes de l'època amb una característica específica: el marcat caràcter combatiu, crític i antifeixista. En la introducció que va escriure Josep Renau, «Notas al margen de Nueva Cultura»,¹⁶ a la reedició en facsímil de la revista per Topos Verlag i Turner publicada el 1977, s'explica amb detall el context històric, cultural i polític de la publicació i l'ambient que l'envoltava. Si alguna cosa caracteritzava *Nueva Cul-*

16 El text «Notas al margen de Nueva Cultura» va ser publicat en català com a «Sobre "Nueva Cultura"» dins: Josep RENAU. *La batalla per una nova cultura*.

tura era la percepció precisa de les insuficiències de la cultura espanyola-castellana en l'època republicana, massa tocada d'essencialisme, culte a la hispanitat i tancament respecte dels corrents culturals internacionals, només matisat per una *Revista de Occidente* orientada cap al «germanisme»,¹⁷ idealista, elitista i de caire presumptament «apolític». El que Renau anomenava «alta intel·lectualitat republicana» no estava a l'alçada de les circumstàncies, estava massa tocada d'«individualisme, esteticisme i fatalisme», i no veia venir el greu perill del feixisme. *Nueva Cultura* es proposava orientar el lector «de i cap a les tendències intel·lectuals i els fets culturals més progressistes i revolucionaris de fora del país». La intel·lectualitat republicana espanyola era massa hereva de la generació del 98, denotava «el sentit d'un antiprogressisme moral i una certa autarquia espiritual del "ser hispànic"». A l'alçada del 1976, quan escrivia, Renau no deixava de reconèixer que la defensa de l'URSS fou un dels punts forts de la revista —es pot comprovar fàcilment fullejant-la—, però també apunta que «no era el mateix defensar incondicionalment la Unió Soviètica en les circumstàncies de llavors que en els nostres dies».

La revista propugnava una «nova cultura» que havia de superar la crosta idealista i elitista, amerada de casticisme, capaç d'enllaçar amb les necessitats i aspiracions de les capes populars en el marc d'una transformació —que havia de ser, per força, molt profunda— de les estructures arcaïques que dominaven la societat espanyola. Una frase de Renau em sembla especialment definitòria: «La intel·lectualitat del mateix règim que havia instituit les llibertats democràtiques bàsiques, l'autono-

17 Josep RENAU. *La batalla per una nova cultura*, p. 71-73.

mia de Catalunya, i obert al país una perspectiva històrica òptima, s'entestava a aprofitar les noves llibertats per tal d'afirmar la seua pròpia personalitat i el seu propi albir, i a furgar obsessivament en els àmbits ontològics de l'"essencialitat hispànica" reduïda, amb escasses excepcions, al complex geo-cultural castellà-andalús».¹⁸

De les influències o manlleus intel·lectuals tan notoris en aquell ambient que evoca, i que li semblen deplorables, més enllà de les ja antigues com ara Nietzsche o Schopenhauer, convé retenir alguns noms que estaven en voga llavors: Max Scheler, Hermann von Keyserling, Edmund Husserl, Martin Heidegger, Oswald Spengler. Autors traduïts pels deixebles i seguidors d'Ortega y Gasset, publicats sovint per l'editorial —i la revista— *Revista de Occidente*. Com a fars intel·lectuals o punts de referència en una època d'ascens del feixisme no es pot dir que hagueren estat precisament ben triats —per bé que Husserl seria tota una altra cosa. La confusió predominava, en opinió de Renau, una apreciació que em sembla confirmada per la història, més enllà de la idealització enyoradissa dels temps anteriors al franquisme. La cultura castellana-espanyola de l'anomenada Edat de Plata i del temps de la República arrossegava greus mancances. El cas d'Unamuno, el seu desconcert, resulta eloqüent. També les ambigüitats de gent com Ortega y Gasset, Gregorio Marañón o Pío Baroja. No són noms menors. El colp militar feixista de juliol del 1936 va agafar desprevinguda aquella intel·lectualitat i els seus amplis àmbits d'influència. En canvi, la tasca d'alerta que va fer *Nueva Cultura*, tant en termes polítics com intel·lectuals —per exemple, la crítica seriosa

18 *Ibidem*, p. 81.

i solvent de Heidegger—, d'un signe molt distint, fou clarivent i rellevant. Sabien molt bé el que estava en joc a l'Europa de mitjan anys 1930.

En aquest context es produí l'aproximació d'Emili G. Nadal a *Nueva Cultura*. Ell havia viscut —com ja s'ha assenyalat— en directe l'amenaça feixista a París el 1934. I es va aproximar al marxisme i al comunisme. Va connectar amb el grup de Renau, que animava en aquell temps la Unió d'Escriptors i Artistes Proletaris (UEAP), transformada després en Aliança d'Intel·lectuals per a la Defensa de la Cultura (AIDC), estretament vinculada a *Nueva Cultura*.

Nadal mateix explicà la seua evolució en una llarga entrevista —a càrrec de Manuel Aznar i Soler i Francesc Pérez i Moragón, a la qual em referiré més endavant— que va concedir el 1980:

«Jo he arribat en un moment determinat, venint del nacionalisme, a fer-lo compatible amb una altra ideologia, el marxisme, des d'un reflex de tipus sentimental. Tot açò m'ha arribat durant un any que passí a París, un curs, per dir-ho en termes d'estudiant, el 33-34 [...] I és ací on vaig assistir a una sèrie d'esdeveniments polítics. Era el moment del procés de Dimitrov sobre [l'incendi del] Reichstag i el seu alliberament. Era la lectura del Premi Goncourt que era La condition humaine, de Malraux. Eren també els esdeveniments polítics francesos, amb la crisi del 6 de febrer [de 1934], de les manifestacions a París. Entre altres coses, tot açò em va portar a una sèrie de reflexions, pot ser que em provocara una espècie de xoc. I em portà a interessar-me i a mirar amb més simpatia tot aquest moviment de tipus polític [...] és després, quan torní a València i entrí en contacte amb uns elements que ja eren membres del PCE, que

comencí a llegir i a documentar-me un poquet més sobre aquestes qüestions.»¹⁹

Això explica bastant la confluència que es va produir. D'altra banda, Josep Renau va deixar clar que «*en els seus mateixos orígens, el nostre grup no fou mai hostil ni aliè al valencianisme*».²⁰ Tot i que el valencianisme no era la seua principal preocupació. «*La invertebració que patia el moviment valencianista aleshores i l'ambigüitat dels seus partits i grups respecte a problemes socials que nosaltres consideràvem decisius*», els aproximava més a les masses populars de qualsevol procedència que no als «*burgesos i capitalistes valencians*». Tanmateix, es va produir una aproximació, cosa que no es pot dir d'altres expressions de l'esquerra valenciana —els socialistes, els anarcosindicalistes—, massa fixades en concepcions tradicionals i poc disposades a canviar esquemes o a introduir matisos en la idea que es feien de l'internacionalisme proletari. El grup de Renau —que representava d'alguna manera el «front cultural» del PCE d'aleshores— mantenia bones relacions amb els intel·lectuals valencianistes d'Acció d'Art, de la Sala Blava i de la revista *La República de les Lletres*. I reblava el clau: «*D'ençà del 1935, la incorporació d'Emili G. Nadal a la redacció de NC consumava, de fet, la nostra opció per l'autodeterminació del País Valencià i començarem a publicar-se regularment texts en la nostra llengua vernacle*». Ara bé, ell mateix reconeixia les limitacions polítiques de la seua opció. D'una banda, les prioritats —sempre les prioritats—

19 Manuel AZNAR SOLER; FRANCESC PÉREZ I MORAGÓN. «Records (1980). Entrevista a Emili Gómez Nadal», dins: Antonio GÓMEZ ANDRÉS; FRANCESC PÉREZ I MORAGÓN (eds.). *Emili Gómez Nadal: diaris i records*, p. 369-413.

20 Josep RENAU. *La batalla per una nova cultura*, p. 90-92.

de l'antifeixisme i de la guerra. D'una altra, un tema de fons: en una entrevista amb els dirigents del PCE ja li deixaren molt clar que el partit «*com a tal, no podia ni calia que recolzàs a ultrança a cap moviment nacional, mentre aquest no es manifestés com a la voluntat d'una neta majoria popular*». Els comunistes valencians —li explicaren també— tenien «*plena llibertat individual d'optar, en qualsevol forma i en un o altre sentit, sobre el nostre problema nacional*». I és el que feren, segons Renau. La confluència funcionà amb força al si de l'AIDC, arribaren a influir al voltant del «*70% de la intel·lectualitat valenciana*», en una perspectiva que afavoria la reivindicació de la cultura pròpia i l'assoliment de l'autodeterminació del País Valencià. La mirada retrospectiva de Renau era bastant optimista. Però no mancada de fonament. En aquest context la figura d'un intel·lectual i professor universitari, de clares credencials valencianistes com Emili G. Nadal, prenia una significació extraordinària.

D'aquesta manera, la nova secció de la revista, titulada «De cara al Sol llevant», s'obria amb un article programàtic: «Cop d'ull sobre una minoria nacional», en el qual Emili Nadal —així el signava— explicava el seu propòsit d'ocupar-se «*d'una manera sostinguda de les activitats espirituals catalanes a les pàgines de NOVA CULTURA*».²¹ L'imperatiu del recobriment i l'enfortiment «*d'aquells nuclis nacionals que venen patint des de fa segles*» l'opressió imperialista sobre «*l'esperit i la cultura autòctones*» era evident per als lectors i realitzadors de la revista. De seguida es referia a Henri Barbusse i al seu llibre sobre l'URSS, on s'explicava com s'hi havia resolt el problema de les naciona-

21 Emili GÓMEZ NADAL. «De cara al sol llevant. Cop d'ull sobre una minoria nacional. Una tàctica colonial», *Nueva Cultura*, desembre de 1935, p. 16.

litats. L'exemple de l'URSS marca una orientació per a resoldre els plets d'una índole semblant que existien a la Península. Però un aspecte resulta cridaner i especialment significatiu en l'enfocament de la qüestió que hi feia Emili G. Nadal: la visió de la catalanitat completa que s'hi feia present. Nadal parlava del «*fet català*», que comprenia el conjunt de terres de la mateixa parla. Convé citar literalment les seues expressions:

«De cara al Sol llevant, i sobre les costes de la Mediterrània, Alguer de Sardenya, les illes Balears, el País Valencià, la Catalunya aragonesa, Andorra, Catalunya i el Rosselló, acoblen sis milions d'éssers humans que parlen una sola llengua i que clamen per una cultura que sigui la plasmació de la seva espiritualitat en creixença i que a l'ensems estigui colmada d'una rессò d'humanitat que l'hi permeti unir-se a tots els pobles de l'ample món que treballen per una fórmula nova de vida.»

En un altres dels textos inclosos en l'estrena de la secció, es referia als valencians com a «*fills d'una regió pertanyent a la minoria nacional catalana*»,²² per bé que no havia «*arribat ni de lluny al grau necessari de consciència autòctona*». Abans havia afirmat que «*el fet català és avui en dia un dels problemes més aguts i importants de la vida espanyola en tots els seus ordres i que cap reivindicació nacional ens pot mostrar com aquesta, a les nostres latituds, un exemple i una lliçó que millor serveixi la nostra passió d'ajudar l'amillorament de l'home*».

En articles successius d'aquesta secció, Emili G. Nadal alterna la il·lustració de la fórmula soviètica per a la resolució del

22 Ibídem.

problema de les nacionalitats amb notes i comentaris sobre l'actualitat cultural i política catalana i valenciana. Així, al número següent s'aproximava, a partir d'un text de l'escriptor francès Jean-Richard Bloch, que reproduïa traduït, a la situació a les repúbliques soviètiques de la regió del Caucas, en termes admiratius. Alhora, comentava els recents premis literaris de la Generalitat —el Creixells de novel·la l'havia obtingut el valencià Ernest Martínez Ferrando— i aprofitava per remarcar «*l'unitat orgànica de la cultura catalana reneixent, a totes les regions de nacionalitat comuna*».²³

Com és lògic, els esdeveniments polítics afectaren directament la revista, que havia fet propaganda oberta pel Front Popular en les eleccions de febrer del 1936. Encara el juliol de 1936 aparegué un número dels habituals, el 13. Però ja no tornà a publicar-se fins el març de 1937, en plena Guerra Civil. Ara la secció d'Emili G. Nadal es titulava «País Valencià». En l'article «La cultura nacional valenciana» saludava la creació de l'Institut d'Estudis Valencians i polemitzava amb determinades actuacions o sensibilitats que trobava fora de lloc en aquell moment d'esforç bèl·lic i revolucionari. L'abril de 1937 dedicava un ampli article on es referia a la nova Constitució de l'URSS, que donava de manera exemplar «*la solució socialista al problema de les nacionalitats*».²⁴ I comentava el discurs de Stàlin davant del VIII Congrés dels Soviets, on refermava aquesta política soviètica sobre les nacionalitats, que Nadal trobava modèlica. País Valencià, Balears, Cata-

23 Emili GÓMEZ NADAL. «De cara al sol llevant. L'Est ressuscitat», *Nueva Cultura*, gener de 1936, p. 13..

24 Emili GÓMEZ NADAL. «País Valencià. Nacions de la URSS i d'Espanya», *Nueva Cultura*, abril de 1937, p. 18-19.

lunya, Euskadi, Galícia... serien com les repúbliques soviètiques, en una perspectiva de lliure determinació, plena expansió de la cultura nacional i, alhora, «*unió fraterna, socialista i universal*». La fórmula era la «*d'una estreta unió econòmica i militar, junt a una independència amplíssima i una llibertat completa de desenvolupament de totes les cultures nacionals*».

El maig de 1937, comentava críticament determinades actuacions de l'Institut d'Estudis Valencians, que s'havia creat per iniciativa del conseller de Cultura (provincial) Francesc Bosch Morata, líder del Partit Valencianista d'Esquerra (PVE), que trobava improvisades i poc sòlides, i advertia que «*la guerra no ha estat guanyada encara*».²⁵ El número següent de la revista, el juny-juliol de 1937, impressionant, dedicava un ampli espai al II Congrés Internacional d'Escriptors per a la Defensa de la Cultura, que s'havia celebrat en aquells dies a València —també hi hagué sessions o visites a Madrid i Barcelona. Inclòia, així mateix, nombroses planes sobre Picasso i el quadre Guernica —que li havia encarregat precisament Renau, en nom del govern de la República—, amb fotografies del procés de gestació d'aquesta obra mestra. En les pàgines dedicades al Congrés Internacional es reproduïen les intervencions de les delegacions valenciana i catalana, llegides respectivament per Carles Salvador i el Dr. Jaume Serra i Húnter, totes dues en català. En la nota prèvia es refermava una idea persistent: «*La millor defensa de la cultura és la defensa de les minories culturals*».²⁶ Per

25 Emili GÓMEZ NADAL. «País Valencià. L'Institut d'Estudis Valencians», *Nueva Cultura*, maig de 1937, p. 12.

26 P. V. «Informe de la delegació del País Valencià, llegit per Carles Salvador», *Nueva Cultura*, juny-juliol de 1937.

si de cas, en el mateix número es reproduïa el text «La nació», extret del llibre de Stalin *El marxisme i el problema nacional*, de 1914. La motivació es feia palesa en la nota prèvia: «*Sembla que ja no ningú dubta que existix una nació valenciana. Però com que encara pul·lulen alguns estrangers en la seua pàtria i alguns hostes desagraïts, donem a la llum les sàvies paraules de Stalin per a que cotegen els seus signes distintius, amb els nostres, i es convencen ja d'una vegada*».²⁷

Ja no hi hagué més col·laboracions d'Emili G. Nadal, tret d'una breu nota bibliogràfica sobre el volum 1 d'una publicació titulada *Crònica general de la Guerra Civil*. La revista s'acabà amb un número triple (6/7/8, agost-setembre-octubre 1938), amb moltes pàgines dedicades a Mèxic, país que havia donat suport a la República. Als darrers números s'hi havia incorporat un jove Ricard Blasco, que mantenia la flama de la llengua, i s'havien inclòs alguns poemes de Carles Salvador. Fins i tot s'hi troba una necrològica signada per Ferran Soldevila dedicada a Antoni Rubió i Lluch. Encara hi hagué tot un número de *Nueva Cultura* compost i corregit en proves a Barcelona, cap a final del 1938, als tallers de l'empresa d'arts gràfiques Seix Barral, com explicava Josep Renau. Però la precipitada dispersió provocada per l'ofensiva franquista n'impedí la impressió i la difusió. Les tropes del general Yagüe ja treien el nas per Collserola. I els materials del número sembla que es perderen. No sabem si hi havia alguna col·laboració d'Emili G. Nadal, que llavors havia estat traslladat a Barcelona, mobilitzat en serveis auxiliars per l'Exèrcit Popular. Tampoc no sabem si en algun armari amagat s'hauran conservat aquelles proves d'impremta. Segurament, no.

27 P. V. «País Valencià. La nació. Stalin», *Nueva Cultura*, juny-juliol de 1937, p. 12.

La col·laboració d'Emili G. Nadal amb *Nueva Cultura* no fou de cap manera anecdòtica, de complement. O ornamental. En formava part, era membre de la Redacció, i es basava en una coincidència sòlida i una amistat ferma amb Josep Renau, que en fou tothora l'inspirador i l'ànima. Gómez Nadal era l'intel·lectual valencianista —amb les idees molt clares quant a la inserció nacional i cultural valenciana en l'àmbit català— que s'havia apropiat al marxisme i que a començament del 1936 havia ingressat al Partit Comunista, una afiliació que marcaria el seu destí els anys següents. Un intel·lectual sòlid, doctor en Història, professor de la Universitat de València, amb una carrera acadèmica prometedora al davant.

6. LA GUERRA CIVIL

Però, com li va passar a tanta i tanta gent, el drama de la Guerra Civil del 1936-1939 estroncà la seua trajectòria. Marcà un punt i a banda definitiu. Quan esclatà la rebel·lió militar feixista, Emili Gómez Nadal es trobava a Madrid. Va participar en les primeres tasques de resistència, que feren fracassar el colp militar, i aviat col·laborà amb l'organisme Cultura Popular, juntament amb la seua companya Teresa Andrés Zamora —amb la qual es casaria aquell mateix any. Teresa Andrés també era militant del Partit Comunista. Bibliotecària destacada i brillant, l'havia conegut el 1928 a Madrid, al curs de doctorat en què havien coincidit. El 1935 havien représ la relació. Teresa Andrés s'integrà en la Comissió Gestora del Cos d'Arxivers, Bibliotecaris i Arqueòlegs, que presidia el director de la Biblioteca Nacional, Tomás Navarro Tomás. Durant la guerra ocupà diversos càrrecs de responsabilitat relacionats amb l'organització de les biblioteques i la difusió cultural. Però havia viscut un drama familiar. Just al començament de la Guerra Civil, els escamots falangistes assassinaren —els traqueren de casa i els afusellaren sense més— el seu pare i el seu germà Dionisio al poble de Cevico de la Torre, província de Palència. Diógenes Andrés, el pare, era metge; la mare, mestra nacional. Tots dos d'orientació lliurepensadora, esquerrana. Pilar Zamora, la mare, fou depurada del cos de Magisteri. Un altre germà morí al front de l'Ebre. I enca-

ra un altre, que havia lluitat a l'Exèrcit de la República, passaria llargs anys de presó al sinistre Penal d'Ocaña.

En novembre de 1936 Emili G. Nadal i Teresa Andrés es traslladaren a València, ciutat on Teresa continuà les seues funcions al si de la Secció de Biblioteques, dependent del Ministeri d'Instrucció Pública. Emili G. Nadal, per la seua banda, reprenqué la docència a la Universitat de València i fou secretari de la Facultat de Filosofia i Lletres. El 1937 esdevingué secretari de Wenceslao Roces —el traductor d'*El Capital* de Karl Marx al castellà—, que era segon en el Ministeri d'Instrucció Pública, del qual era titular Jesús Hernández, del PCE. Fou designat, així mateix, vocal de la Secció Historicoarqueològica de l'Institut d'Estudis Valencians, creat el 1937, i prosseguí l'activisme al si de l'Aliança d'Intel·lectuals per a la Defensa de la Cultura, la col·laboració amb *Nueva Cultura* —com ja hem vist—, i participà en la redacció de la ponència de la delegació d'escriptors valencians al II Congrés d'Escriptors per a la Defensa de la Cultura, celebrat a València el 1937, que fou llegida per Carles Salvador. També col·laborà activament en la premsa de València en temps de guerra, en periòdics com *Verdad* i *Frente Rojo*. El 1938 fou mobilitzat i destinat a Barcelona, on fou nomenat director de la Biblioteca Central Militar. El matrimoni s'instal·là a Barcelona. Gómez Nadal passà a formar part dels serveis auxiliars, car patia un problema funcional en un peu, seqüela d'una poliomièlitis, que el feia no apte per al servei d'armes. Havia de dur un calçat especial, una bota ortopèdica, que la qual ell deia «*el sabatot*». El càrrec de director de la Biblioteca Central Militar s'assimilava al grau de tinent coronel. També dirigí les emissions de ràdio per a l'estranger. A final de gener de 1939, arran de la caiguda imminent de Barcelona, hagueren de marxar a

l'exili. Aconseguiren eludir els camps de concentració i s'instal·laren a París. Començava un llarg exili, un exili sense retorn.

7. AL PARÍS OCUPAT

De fet, Teresa Andrés passà uns mesos a Bèlgica, on havia restat en acollida el primer fill de la parella, Vicent, nascut el 1938. A final de 1939 ja estava reunida la família a París. Gómez Nadal treballà de seguida en un Comitè d'Ajut als Intel·lectuals Espanyols organitzat per Louis Aragon. Havia obtingut l'estatut de refugiat polític, al·legant el risc de tornar a Espanya atés l'afusellament del seu germà Eliseu Gómez Serrano, en maig de 1939, a Alacant. Posteriorment, s'integrà en la direcció del SERE, que organitzava l'evacuació de refugiats cap a Mèxic i l'Amèrica Llatina. Aquest organisme, creat pel president del Govern republicà a l'exili Juan Negrín i dirigit per Pablo de Azcárate i l'exrector de la Universitat de València Juan Puche, en el qual els comunistes exercien influència, fou dissolt en març de 1940. La Segona Guerra Mundial havia començat en setembre de 1939, però no fou fins el 14 de juny de 1940 que els alemanys entraren a París. La *débaçle* afectà de ple els refugiats polítics. Inicialment, Emili i Teresa fugiren cap a Bretanya amb alguns amics francesos, però finalment retornaren a París amb instruccions de la direcció del PCE per a organitzar el partit a la capital de França. I així fou. Gómez Nadal, amb el pseudònim d'«Henri», formà part d'un comitè d'enllaç on participaven també Josep Miret, del PSUC, i Louis Grojnowski, per l'organització Main d'Oeuvre Immigré (MOI). Prosseguí aquestes arriscades tasques d'organitza-

ció i coordinació durant tota l'ocupació de França pels alemanys. Fou el contacte a París de la direcció del PCE que havia restat a l'anomenada França lliure —la no ocupada pels alemanys— i en aquesta condició acollí i donà suport a Manuel Azcárate que, juntament amb Carmen de Pedro i Jesús Monzón, era el dirigent de més rang que havia restat a França. Monzón n'era el més destacat: havia assumit la direcció del partit a França i a l'interior. La direcció del PCE —amb José Díaz i Dolores Ibárruri al capdavant— s'havia replegat a l'URSS i, en part, a Amèrica. Gómez Nadal patí una breu detenció en el curs d'aquestes activitats, però sense conseqüències greus, perquè no fou identificat.

Foren temps durs i difícils, de grans penalitats. Havien optat per restar a França, quan havien tingut a l'abast la possibilitat d'anar-se'n a Amèrica. Per raons personals i familiars, probablement, o per l'expectativa massa optimista que tot es resoluria en un termini breu. O bé per exigències del compromís polític assumit. Professionalment, pogueren subsistir gràcies al treball —primer de Teresa, després també de Gómez Nadal— en l'ordenació dels fons espanyols de la Biblioteca Nacional, sota els auspicis de Marcel Bataillon, director de l'Institut d'Estudis Hispànics de la Universitat de París, així com a les ajudes esparses que els arribaven, com ara la tramesa de 1.000 pessetes —de l'època— que li va fer el seu germà Nicolau Primitiu el 1942. Aquell mateix any enviaren el seu fill Vicent a Espanya, amb la iaia Pilar. El segon fill, Antonio, nascut el 1941, també l'hi enviaren el 1944. Però les desgràcies no afluixaven. El 1939 havia estat afusellat el seu germà Eliseu. El 22 de gener de 1944 morí el fill Vicent, de meningitis, i no pogueren ni anar al soterrar. El 9 de juny de 1940 havia mort a València la mare d'Emili G. Nadal, Vicenta Nadal Alberola. I el 5 de juliol de 1946, després de l'Alliberament

de França, morí a París, d'una leucèmia, Teresa Andrés. El colp fou molt dur. Teresa havia treballat intensament en la Unión de Mujeres Españolas, vinculada a la Fédération Démocratique Internationale des Femmes, fundada el novembre de 1945 a París. Era una dona activa i compromesa, i una professional brillant. Antonio Gómez Andrés, el segon fill, va romandre a Espanya, amb l'àvia, s'hi va fer adult i va estudiar Medicina. Va viure a Alacant —on havia restat la família del germà Eliseu— i, de tant en tant, quan ja va poder, visitava son pare a París i a Valença d'Agen. Ha estat una mena de guardià fidel de la seua memòria, i de la memòria de la mare, Teresa Andrés.

Un llibre curiós del publicista espanyol Fernando Castillo, titulat *Españoles en París, 1940-1944. Constelación literaria durante la Ocupación*, dedica un cert espai a Emili Gómez Nadal, en l'apartat «*Los cometas comunistas*».²⁸ Diria jo que toca d'oides, que beu en fonts secundàries, que comet errors com ara situar la mort de Teresa Andrés «*durante la Ocupación*» —morí el 1946— o dir que Nadal passà la major part de la Guerra Civil a Madrid —no és cert— o donar crèdit a les esbiaixades memòries de Manuel Azcárate. L'únic que encerta, o gairebé, es troba al primer paràgraf, quan diu: «*Por su perfil político y su militancia comunista, se puede distinguir a un par de escritores que vivieron en París durante la Ocupación y que contribuyeron con su presencia a la consideración de la ciudad como capital cultural del Partido Comunista de España desde 1939. Se trata del poeta José María Quiroga Plá y del profesor, historiador y escritor Emili Gómez Nadal*». La resta, més o menys, és literatura.

28 Fernando CASTILLO. *Españoles en París, 1940-1944. Constelación literaria durante la Ocupación*, p. 83.

8. EXILI SENSE RETURN

L'exili ja es faria definitiu. En un primer temps hi havia l'esperança —compartida amb tots els republicans i demòcrates, a l'exili i a l'interior— que la fi del nacionalsocialisme a Alemanya i del feixisme a Itàlia, la derrota de l'Eix, patrocinadors i socis de Franco, comportaria tot seguit l'enderrocament de la dictadura a Espanya. Però Franco sobrevisqué als seus aliats Hitler i Mussolini. Els alemanys havien enviat tot un exèrcit de l'aire, la Legió Còndor, molt efectiva en operacions tàctiques i estratègiques en el sentit de terroritzar la població, com van fer a Guernika o l'Alt Maestrat. Alhora provaven els avions i entrenaven sobre el terreny els aviadors de la Luftwaffe. Els italians enviaren a l'Espanya franquista tot un cos d'exèrcit, el Corpo Truppe Volontarie (CTV), i també l'aviació que —amb base a Mallorca— bombardejà, inclement i sistemàtica, Barcelona, València, Alacant, Sagunt, Xàtiva, Alcoi o Granollers, amb gran nombre de víctimes civils. Itàlia mai no ha demanat perdó. En els primers dies de la guerra l'ajuda logística d'alemanys i italians fou fonamental, perquè permeté traslladar l'Exèrcit d'Àfrica a la Península. Després la cooperació econòmica, militar i diplomàtica de tots dos ajudà de manera determinant el bàndol franquista. Franco jugà hàbilment les seues cartes. Envià —quan pensava que l'Eix guanyaria la guerra— la División Azul a combatre al costat de la Wehrmacht contra els soviètics, que formaven part

dels Aliats. Aquesta divisió, comandada pel general de l'Exèrcit espanyol Agustín Muñoz Grandes, va vestir l'uniforme alemany i cooperà en l'Holocaust de manera indirecta. De manera directa ajudà a mantenir el criminal setge de Leningrad, on van morir més d'un milió de persones. Ara bé, el general Franco, tot i la profunda col·laboració amb els nazis, mantingué línia oberta amb els Estats Units i la Gran Bretanya, que volien evitar un arrenclament definitiu de Franco amb Hitler. I no aturaren —excepte en moments puntuals i per a pressionar tàcticament— els subministraments petrolífers, que eren crucials. El moment més difícil per a Franco fou la immediata postguerra, els anys 1945-1947. Tanmateix, l'esclat de la Guerra Freda li donà, ben prompte, un nou valor estratègic. El suport del Vaticà, d'Anglaterra i dels Estats Units expliquen la llarga durada del règim franquista. Les democràcies occidentals —els Estats Units, la Gran Bretanya, França— havien abandonat la República espanyola amb la «No Intervenció» i, acabada la contesa, tornaren a traïr la democràcia a la Península. Clar que abans havien traït Txecoslovàquia. I també Polònia, després. I no pogueren ni un dit per salvar els jueus europeus de l'Holocaust, tot i que en tenien tota la informació. La història és molt complexa, i només compten els interessos, purs i durs, no els ideals. Esperar no se sap ben bé què de l'escenari internacional és, bàsicament, una pura il·lusió de l'esperit, demostració d'una gran ingenuïtat.

En una etapa inicial, després de l'Alliberament, Emili G. Nadal fou molt actiu en l'organització del PCE a París, a través de la Unión de Intelectuales Españoles, creada el 1944, en el marc de la política d'Unión Nacional. Nadal va publicar diversos articles al *Boletín* d'aquest organisme, el secretari del qual era el poeta José Maria Quiroga Pla. A més de notes i ressenyes,

cal esmentar el llarg article «Notas para un ensayo español», una mena de panoràmica històrica de la relació entre els intel·lectuals i el poder a Espanya, un text d'una certa profunditat i consistència.

També col·laborà en publicacions d'aquest signe —relacionades amb el PCE— com *Reconquista de España* (1944-1946), *Independencia* (1946-1947) i *Cultura y Democracia* (1950). Tanmateix, ja a la primavera dels anys 1950, l'esperança d'una caiguda ràpida del règim franquista, combatut mitjançant la resistència armada i la lluita guerrillera, s'havia esvaït del tot.

D'aquesta època és la referència que en fa Gregorio Morán —al seu enciclopèdic *Miseria y grandeza del PCE*: «Los dos centros intelectuales del PCE estaban situados en París y México; el primero concentraba en 1947 al pintor valenciano [Lalo] Muñoz, al escritor Quiroga Pla, yerno de Unamuno, a los músicos Bacarisse y Palacios, al historiador Emilio Gómez Nadal, el periodista Víctor Velasco y al autodidacta Benigno Rodríguez [...]. Entre ellos empezaba a hacer sus primeras armas un joven poeta, hijo de un diplomático republicano y católico a lo Bergamín y una aristócrata, Jorge Semprún Maura».²⁹ Fou precisament Jorge Semprún qui dirigí de facto la revista *Cultura y Democracia*, on va col·laborar Nadal. Tanmateix, el PCE fou il·legalitzat a França el 1950, en un moment àlgid de la Guerra Freda, la qual cosa comportà la suspensió d'activitats públiques.

29 Gregorio MORÁN. *Miseria y grandeza del Partido Comunista de España. 1939-1985*, p. 222. Hi ha una segona edició ampliada amb el títol *Miseria, grandeza y agonía del PCE. 1939-1985*.

Emili G. Nadal hagué de reconduir la seua feina professional i començà a treballar com a documentalista, intèrpret i traductor de la CGT fins que es jubilà el 1969.

D'altra banda, encarrilà de nou la seua vida personal, després de la mort de Teresa Andrés, i es casà amb Alice Sportisse, vídua d'un resistent assassinat per la Gestapo a Lyon. Coneixia la que seria la seua segona muller de temps enrere, ja de l'època de la guerra a Espanya, on la dona havia acudit per a fer tasques d'ajuda als infants afectats per la contesa. Alice Sportisse [de fadrina, Cremades, neta d'emigrants procedents del sud de Tarragona] fou diputada del PCF per la demarcació d'Orà en dues legislatures (1946 i 1951).

Emili G. Nadal no ocupà càrrecs polítics d'un cert nivell al si del PCE. No fou, per exemple, membre del Comité Central. Més aviat es mantingué en un discret segon pla, dedicat a l'organització dels intel·lectuals a París i a la col·laboració en publicacions d'orientació partidària. Ell mateix va reconèixer temps després que es considerava més un intel·lectual que no pas un polític. Però cal tindre en consideració, em sembla, el caire dels esdeveniments i la naturalesa de l'organització de la qual formava part. En general, els qui havien resistit a la zona sota ocupació alemanya o els qui retornaven dels camps de concentració no eren ben vistos pels dirigents del partit que havien romàs a l'URSS o a l'exili americà i que ara reprenien el control. I que eliminaren un cap polític com Jesús Monzón, capdavanter de la política d'Unión Nacional, i bona part dels seus seguidors, teòrics o reals. També va caure en desgràcia, en el context de les dissensions entre l'URSS i Iugoslàvia, Jesús Hernández: qui havia estat ministre d'Instrucció Pública quan Nadal —que sem-

pre podria haver estat acusat de «nacionalisme petit-burgès»— formava part de l'equip ministerial. El sectarisme va fer estralls.

Després de la jubilació, Emili G. Nadal i la seua segona dona, Alice Sportisse, es retiraren al petit poble occità de Valença d'Agen, com ja s'ha dit, amb la filla que tingueren, que patia síndrome de Down, i a la qual dedicaren tota la cura i l'atenció possible. Foren anys de tranquil·litat relativa i de rememoració. Nadal seguia de prop la política internacional, els esdeveniments a França i, amb un interès apassionat, l'evolució cultural i política al País Valencià. Escrivia un dietari —al qual ens referirem després— on consignava les seues reflexions i impressions. Se n'han conservat els quaderns corresponents a 1977-1988. Denoten una ment desperta, informada i crítica. També va escriure i publicar l'assaig ja esmentat sobre la trajectòria històrica del País Valencià, on recapitulava algunes idees cabdals sobre el País, que ara ofereix noves i esperançadores perspectives arran de l'esclat del nou valencianisme dels anys 1960. Tots dos textos —el dietari va romandre inèdit fins el 2008, així com la llarga entrevista que dos estudiosos del valencianisme republicà, Manuel Aznar i Soler i Francesc Pérez i Moragón, li van fer el 1980— permeten una aproximació aprofundida al seu pensament.

Emili G. Nadal no retornà mai del seu exili. Es mantingué a França com a refugiat polític, fins i tot quan aquesta situació ja era —en termes legals— bastant complicada, després de la fi del franquisme. No va ser un factor actiu en la represa del valencianisme, per la distància física. Però no per això deixà de tindre presència, a través de diversos canals, com veurem. La seua presència fou tan notòria com la seua absència.

9. EL PAÍS VALENCIÀ I ELS ALTRES

El 1972 aparegué a València, a l'editorial L'Estel, un llibre més aviat breu, encapçalat per un pròleg de Manuel Sanchis Guarner. Era *El País Valencià i els altres. Peripècies i avatars d'una ètnia*. Un petit llibre una mica sorprenent, perquè l'autor era un desconegut —en aquell moment— per a les noves generacions actives que abraçaven el valencianisme o que sentien la preocupació política i cultural sota el franquisme, que s'oposaven vivencialment a una realitat dictatorial insofrible. El mateix Sanchis Guarner ho apuntava: «*Emili G. Nadal és poc conegut de les noves generacions tot i que fou un dels capdavanters més dinàmics i fecunds del valencianisme dels anys trenta*».³⁰ El llibre s'obria amb un epígraf ben triat, una frase treta de les *Antimèmoires* d'André Malraux: «*...le primat de la nation. Différent de ce que fut le nationalisme: la particularité, non la supériorité*», que presagiava ja tota una filosofia.

El llibre és alhora un assaig històric i un «tractat» de temes i qüestions debatudes: la llengua, el nom del país, la composició social, la trajectòria i les frustracions d'un poble, la inserció en un marc cultural i lingüístic —nacional— més ampli. No es

30 Manuel SANCHIS GUARNER. «Pròleg» a: Emili GÓMEZ NADAL. *El País Valencià i els altres. Peripècies i avatars d'una ètnia*, p. 13-15.

pot passar per alt la circumstància de la seua publicació. Feia deu anys de l'aparició de *Nosaltres els valencians*, de Joan Fuster, que havia marcat una fita per la claredat de les idees i de les propostes. O pel radicalisme benvingut i aclaridor dels seus plantejaments...

I si la tempesta violenta de l'anticatalanisme encara no s'havia desfermat amb tota la cruessa que arribà a assolir durant l'època de la Transició, molts «*problemes candents i vidriosos*» ja estaven plantejats —n'hi havia que venien de lluny. Segons els prologuista, l'autor els tractava «*amb lucidesa i tacte, amb coratge i prudència*». Alguns en canvi —l'al·lusió és inequívoca— ho feien «*amb un optimisme expeditiu, [els] consideren ja superats, pretenent d'ignorar l'obstinada resistència de sectors molt amplis del valencianisme*».

Eren temps de polèmica subjacent, sens dubte. I de preparació d'un futur que bé podia cremar etapes o empantanegar-se. Això és el que va passar, en raó de les peculiaritats d'una Transició més aviat tramposa al País Valencià. Tot plegat costà molt de superar. Llegit avui, el llibre d'Emili G. Nadal crida l'atenció, certament, per la lucidesa i el sentit polític implícit —perquè el llibre és clar i concís, però sovint considerablement implícit— del seu discurs. Que no és alié, crec, a l'experiència vital i partidària d'Emili G. Nadal, apresada en la dura escola política a la qual es va atansar i integrar, sovint voluntarista o subjectivista, sí, però sempre atenta al batec, als sentiments i necessitats, de «les masses».

En apartats breus l'autor expressa els seus punts de vista a propòsit d'una nòmina extensa de temes i problemes. Al comença-

ment del llibre s'entra ja en matèria pel que fa a la relació entre el País Valencià i Catalunya. El recel i sovint l'hostilitat d'alguns valencians respecte de Catalunya és qualificat com un fenomen d'arrel colonial: un «*complex del criollisme*». ³¹ El «*refús del llinatge*», freqüent sobretot a València ciutat, el «*refús d'identificació amb el món català*», seria l'efecte del «*refús dels fills dels pobladors catalans a reconèixer el paper preeminent, privilegiat, dels avantpassats*». És una actitud semblant a la dels criolls en alguns països de l'Amèrica Llatina, que conreaven —sovint amb poc respecte pels fets històrics— l'indigenisme. En qualsevol cas, un factor a tenir en compte. L'autor deixava les coses clares: els antecedents dels valencians actuals no van més enllà del segle XIII. «*Els nostres avantpassats venien de Catalunya*». ³² Ara bé, el fenomen fou molt precoç. «*Els néts, i sovint els fills, dels pobladors catalans es diuen ja valencians*». ³³ La raó era política: la creació d'un regne autònom dins d'un sistema de *Commonwealth*. Es va consolidar històricament el particularisme valencià.

Què calia fer davant aquesta constatació? Doncs enfortir la unitat cultural i cercar solucions operatives en el tema de la llengua. «*Allò que ens lliga per damunt de tot és el fet idiomàtic, cultural [...] És precisament en el terreny de la cultura on les possibilitats d'un treball orientat cap a l'acció comuna són majors*». ³⁴ Però calia evitar qualsevol «*provincialisme*»: «*L'acció a encetar s'ha de coordinar tant com siga possible, i deu restar rigorosa-*

31 Emili GÓMEZ NADAL. *El País Valencià i els altres. Peripècies i avatars d'una ètnia*, «El refús del llinatge», p. 19-21.

32 *Ibídem*, «El dret a una discrepància calculada», p. 35-38.

33 *Ibídem*, «Una "precocitat" que intriga», p. 24-25.

34 *Ibídem*, «Un nom per a l'idioma», p. 28-30.

ment autònoma a l'interior de cadascun dels països que constitueixen la nostra ètnia».

La qüestió de noms ocupa un cert espai, sempre amb criteris ponderats. Molts dels problemes derivaven de l'absència d'un nom comú «*per al conjunt de territoris on l'idioma és parlat*». Quant al nom de la llengua, feia un exercici de pragmatisme. L'ús a tort i a dret —«*pertot arreu*»— de l'apel·latiu de català podia ser un error. «*Ben coneguda és la inclinació de sempre de la gent jove —i tots ho férem quan fou la nostra hora— a desafiar les idees i els sentiments de la societat en què viuen, a “escandalitzar”*». Però això potser no era el més oportú i fecund. Seria perdre's en l'anècdota. No era això l'essencial, perquè «*el nom no fa la cosa*»:

«El que importa és que la llengua vernacle, indígena, autòctona, materna, ètnica, nacional [...] siga cada dia més parlada, més escrita, més reivindicada. [...] i a més a més, tothom que s'ocupa de quefers lingüístics, a casa i pel món, bé que coneix i empra el nom que li escau.

En comptes de perdre energies a debatre la qüestió del nom, fent-ne una espècie de creuada, cal deixar temps al temps perquè les coses maduren. Per bé que hom compregua la impaciència per arribar a la fi del camí, la nostra llengua deu passar per les etapes i experiències que les altres han conegut i que deuen conduir un dia a la unitat i normalitat de tot llenguatge literari. I oficial. Àdhuc si la determinació general permetia d'escurçar-les.»

La defensa aferrissada havia de ser la fita aconseguida el 1932, la unitat ortogràfica, amb les Normes de Castelló, que adaptaven la normativa fabriana. Calia salvar el buit històric en-

tre la unitat —l'homogeneïtat en l'expressió escrita— dels nostres clàssics i la dispersió posterior. Perquè *«allò que ens ha mancat en els temps moderns [...] és la continuïtat d'una cancelleria reial, d'un Estat, que hagués donat oficialitat i prestigi a l'idioma. L'obra dels nostres clàssics no ha estat continuada, pel fet de l'absència, en el moment crucial, d'un Estat nacional que hagués emprat i imposat la llengua autòctona»*.³⁵

Les idees de fons són molt clares. Diria que Emili G. Nadal volia imprimir un gir «tàctic» a la política valencianista pel que fa a l'idioma —i a les altres qüestions prepolítiques, però profundament polítiques— en la vespra d'un canvi democràtic que podria ser fecund. L'ús que fa del terme «ètnia» i «ètnic» no deixa de ser sorprenent. L'aplica en el subtítol del llibre al País Valencià. Però sovint, en el text, l'aplica al conjunt dels pobles que parlen el mateix idioma, és a dir, als Països Catalans. Parla de l'«*origen històric, ètnic, comú*»³⁶ que es troba a la base de la comunitat d'idioma i per tant de cultura; dels «*homes d'ací i del Principat [...] sensibles a la realitat del nostre fet ètnic*».³⁷ No vol forçar el passat, ni promoure extrapolacions abusives: calia fer «*com les altres comunitats que han viscut experiències semblants a la nostra: un sol parlar, i tants noms i Estats com hagen calgut [...] però mantenint tibants sempre els lligams espirituals creats pel parentiu ètnic*».³⁸ Diré de passada que l'ús del terme ètnia, que avui ha caigut en desús, és probablement deutor del que en feia en algun moment Robèrt Lafont al seu llibre de 1967 *La*

35 Ibídem, «Llengua oficial, llengua literària», p. 33-34.

36 Ibídem, «Un excés de zel», p. 39-41.

37 Ibídem, «Un nom per a un idioma», p. 28-30.

38 Ibídem, «Un excés de zel», p. 39-41.

revolució regionalista, que em sembla que va influir en Gómez Nadal. Les ètnies com a sinònim de les nacions —o grups lingüístics i culturals— sense Estat.

Més enllà d'això, Emili G. Nadal —que als anys 1930, com hem vist més amunt, afirmava sense embuts la catalanitat, i parlava de «*minoría nacional catalana*», on incloïa els valencians— no renunciava a res en aquest bany de realisme que és l'assaig *El País Valencià i els altres*. Un llibre on, d'altra banda, traspua el seu coneixement de la història del continent americà i d'altres experiències al món anglosaxó, francòfon i germànic. I així, afirmava, deixant portes obertes:

*«I en aqueix sentit precís, potser que vindrà un dia que tothom accepte de parlar del món català. Quan haurà estat comprès que l'existència d'una personalitat valenciana ben acusada no pot fer ignorar l'origen històric comú, ni permetre de considerar aïlladament, en un marc localista i encullit, el passat, present i futur de cada membre de la col·lectivitat inicial. Llavors, però no abans, arbitràriament.»*³⁹

Pel que fa a l'expressió «*Països Catalans*»,⁴⁰ la qüestió era saber si tindria «*perspectives d'arrelar*». No hi havia raons per a escarotar-se'n, però era complicat perquè «*són ben pocs els que fora de Catalunya es consideren i gosen anomenar-se catalans. La difusió del terme no serà gens fàcil, però que siga aqueix o un altre encara imprevisible, cal desitjar-li bona sort, car podria arranjar moltes coses*».

39 Ibídem, «Un excés de zel», p. 39-41.

40 Ibídem, «El nom-miratge», p. 42-44.

Tot això ho explicava a la primera secció del llibre, «El Regne i el Principat». Després venien la segona, «Les ocasions mancadetes», i una tercera, «La circumstància valenciana». En la segona resseguia la història dels Països Catalans des dels orígens, la fracassada opció occitana, l'expansió mediterrània, el Compromís de Casp i la introducció d'una dinastia castellana —«El viratge decisiu»—, la unió dinàstica amb Castella, la marginació respecte de l'aventura americana, la decadència, la Nova Planta, la reducció a perifèria poc considerada, la reclusió en la vida econòmica i quotidiana... Una bona síntesi, per cert, amb apunts originals, fruit d'un esperit madur i documentat. Interessant en tot cas és la reflexió sobre com va viure el poble pla aquesta inserció en superestructures polítiques alienes —imperials primer, monàrquiques després, teòricament liberals i constitucionals posteriorment—, que es traduí en una condició d'alienació individual i col·lectiva sota un Estat monolític:

«Gramsci havia ja senyalat justament que l'adhesió del poble a la concepció del món de la classe governant, i la seua acceptació de la moral, els costums i les regles de la societat establida per cada "bloc històric", no eren el resultat exclusivament de la violència de la classe dominant, sinó també igualment resultat d'una sèrie de vulgaritzacions successives, admeses sens resistència.»⁴¹

I tanmateix la història continuà. «La vitalitat del País serà més forta que tot, i el segle XVIII en marcarà la represa i el desvetllament definitius».⁴² Hi havia bases per a una esperança fonamentada. Però encara calia aclarir i comprendre moltes coses «per poder

41 Ibídem, «El viratge decisiu», p. 55-58

42 Ibídem, «La lenta i migrada represa», p. 73-75

*jutjar el nostre temps i pensar sobre ell».*⁴³ Per a «*comprendre el present i imaginar-nos l'esdevenidor*». I en aquest sentit dedicava la darrera secció de l'assaig a repassar qüestions valencianes obertes. Les comarques castellanoparlants, per exemple. O la immigració, un fet que tenia ben present.

*«La sola qüestió particular al nostre cas és la manca de mitjans assimilatoris del grup majoritari, per digerir i unificar les noves aportacions, i salvaguardar l'originalitat del País amb la integració cultural per l'escola, com esdevé pertot arreu, i la qual a casa nostra obra precisament en el sentit oposat.»*⁴⁴

I el futur de la llengua, que s'havia mantingut per l'isolament del País i la desídia de l'Estat. Però «*la seua intervenció massiva en els temps contemporanis, els mitjans moderns de difusió "cultural" i la densa implantació de gent d'un altre parlar, són realitats amb les quals cal comptar amb urgència*».

La tasca, sens dubte, no era gens fàcil; calia molta paciència, esperar temps millors. Perquè el que els sectors més conscients havien d'exigir a «*un poble que, si ha conservat fins ara el parlar matern, és precisament per haver viscut al "marge", en pura hibernació de l'esperit*»,⁴⁵ era feixuc. Li havien de demanar esforç intel·lectual i rigor ideològic. Que eren, al capdavall, en les condicions del moment, les premisses per al «*ressorgiment de la llengua*».

43 Ibídem, «Claus per al present», p. 76-78..

44 Ibídem, «Les moltes maneres de ser valencià», p. 81-84..

45 Ibídem, «Balanc i perspectives», p. 85-88..

També tractava el fals bilingüisme, la manera com calia considerar els escriptors valencians en castellà, velles falòrnies com allò de *Levante* i llevantins, les defeccions d'alguns... En fi, tot un catàleg de qüestions debatudes al llarg de molts anys, però que a l'alçada del 1972, quan tot apuntava cap a un canvi radical, assolien una nova significació, nova actualitat, car calia preparar les bases d'una represa efectiva, comptant amb les masses.

Emili G. Nadal era realista, ponderat, sobri en el judici. Defensava el sentit de la mesura i el coneixement dels límits del que és possible. Vegem-ho:

«Perquè la nostra ètnia, tots aplegats, és ben modesta pel nombre, i encara que comença a ser coneguda pel món, gràcies a la branca catalana, el nostre pes cultural, la nostra audiència exterior seran sempre prou reduïts. Sobretot si la nostra acció deu restar marginal, oficiosa, sense cap estatut reconegut, mal compresa quan no ignorada per una gran part del nostre poble.»⁴⁶

I, tanmateix, mantenia l'esperança. I es preguntava, a tall de cloenda del seu assaig:

«Ni l'Occitània desintegrada, ni la Mediterrània marginada ni l'Espanya desfasada [...] ¿Hi haurà encara una quarta opció per a catalans, balears i valencians? ¿L'Europa unida de demà? No certament l'Europa dels Estats, sinó l'Europa de les regions, de les ètnies, on poder reprendre's i "existir".»⁴⁷

46 Ibídem, «La pedra de toc», p. 92-97.

47 Ibídem, «Conclusió i comiat», p. 103-104.

Malament si això no arribava mai. Perquè la pèrdua d'una llengua i d'una cultura era també una pèrdua irreparable per a la humanitat. La «*sort que el destí ens reserve*» era qüestió oberta. Ell, que havia passat mitja vida fora de casa, no havia oblidat mai els lligams amb «*la seua comunitat original*», s'hi sentia integrat. Una comunitat que s'estenia ben enllà dels límits del País Valencià. I havia volgut dir la seua.

Fa ara mig segle de la publicació d'aquest petit llibre, que manté vigència en molts aspectes. D'altra banda, és fascinant comparar les seues apreciacions i recomanacions amb el procés que realment s'ha esdevingut des d'aleshores. Mig segle ja permet una certa perspectiva històrica. Però, d'això, en parlarem al capítol final.

10. UNA LLARGA ENTREVISTA

A mitjans de 1980, a la revista *Trellat*, que es publicava a València, va aparéixer un fragment d'una llarga entrevista amb Emili G. Nadal que li havien fet Manuel Aznar i Soler i Francesc Pérez i Moragón en el curs d'una visita a sa casa, a Valença d'Agen, l'abril d'aquell any. Pérez i Moragón explicava en la introducció a l'entrevista l'origen de l'interés per la figura de Gómez Nadal —compartit per molts membres de les noves promocions que s'interrogaven sobre els precedents d'una presa de posició llavors en plena expansió—, un interés excitat per la publicació el 1972 de l'assaig *El País Valencià i els altres*. Qui era Emili G. Nadal? Qui era aquest personatge d'idees tan clares que ja als anys 1930 havia combinat el compromís nacional amb el marxisme? Eren molts, llavors, el qui intentaven fer una cosa semblant. Les organitzacions valencianes del PCE s'havien integrat en un nou partit, el Partit Comunista del País Valencià (PCPV) el 1977 i, en principi, una inspiració com la que podia representar Gómez Nadal era benvinguda.

També explicava Pérez i Moragón la gènesi de l'entrevista, la primera visita que li feren —Manuel Aznar i ell— a la seua residència de Valença d'Agen el desembre de 1978, amb l'encàrrec d'obtenir la seua autorització per a l'edició d'un volum antològic dels «seus escrits més significatius anteriors a la derrota

republicana»,⁴⁸ que havia de publicar l'editorial Tres i Quatre. Val a dir que la comesa no arribà a port, que el projecte només es materialitzà molts anys després, el 1990. El llibre resultant es publicà a les Edicions Alfons el Magnànim - IVEI. L'abril del 1980 el tornaren a visitar amb un qüestionari i enregistraren una conversa de tres hores. Anotava Pérez i Moragón: «*Aquesta entrevista, amb una selecció d'articles i un pròleg seus, i amb altres materials complementaris, formarà part d'un volum que esperem poder publicar ben aviat*». No va ser així. L'entrevista i altres materials —sobretot els diaris 1977-1988— es publicarien finalment, però a les Publicacions de la Universitat de València (PUV), el 2008.

Mentrestant el lector interessat tenia a l'abast el fragment d'entrevista publicat a la revista *Trellat*, que incloïa també una caracterització de la personalitat d'Emili G. Nadal —formava part de la Nota introductòria de Pérez i Moragón— i la reproducció dels textos de la polèmica amb Joaquim Reig a propòsit de «La mort del liberalisme», que hem analitzat més amunt. El fragment de l'entrevista recollia comentaris i records sobre l'època d'abans de la guerra, especialment sobre Acció Cultural Valenciana i el setmanari *El Camí*. També un apartat sobre «*Situació política actual i algunes apreciacions interessants*»,⁴⁹ en què els entrevistadors li preguntaven directament: «*Quina és la seua posició actual dintre del Partit Comunista?*». I ell els responia...

48 *Trellat*, estiu-tardor de 1980, p. 79-85.

49 «Reproducció facsímil de l'entrevista publicada a la revista *Trellat* (1980)», dins : Antonio GÓMEZ ANDRÉS; FRANCESC PÉREZ I MORAGÓN (eds.). *Emili Gómez Nadal: diaris i records*, p. 416-419.

Bàsicament, Nadal deia que estava fora del Partit, «*completament separat del Partit*». Però no hi havia hagut cap ruptura. Tanmateix, podia opinar lliurement perquè no estava subjecte a cap disciplina. Tenia les seues «*opinions personals sobre moltes coses amb les quals no estic d'acord*». Hi havia diferències importants, però ell «*no faria mai el que ha fet Semprún*». Tot i que, apuntava, «*li tinc molta estima, som amics*». «*[Jorge Semprún] és un xic que jo el vull molt, que ens hem conegut molt. Quan ell tornà de la deportació [del camp de concentració de Buchenwald], durant quatre o cinc anys hem estat sempre junts. Fins i tot en aquella revista, "Cultura y Democracia", ell ha col·laborat tant com jo, o més*». No entenia la posició de Semprún. A què treia cap, això? Trobava molt bé el llibre *L'aveu* d'Artur London, a qui també coneixia de prop, un llibre «*molt diferent, és una cosa objectiva, concreta i amb la qual estic completament d'acord*». Però l'*Autobiografia de Federico Sánchez*? Podia entendre els atacs i les crítiques que contenia el llibre, però no la seua intenció. Semprún... «*no és estalinista, no és què, no és eurocomunista, ¿què és?*».

Cercava explicacions, i situava el problema en un context més ampli, perquè Semprún havia estat un resistent, un deportat i després un lluitador en la clandestinitat a l'interior. Hi havia un xoc psicològic, de personalitats. I apuntava: «*en l'etapa de les purgues, era típic en tots els països: els buròcrates contra els resistents. Per tot arreu ha caigut i fins i tot s'ha executat una bona quantitat de persones que l'únic pecat que tenien era el d'haver arriscat la pell, mentre els qui estaven a les oficines de Moscou i tot això, ben tranquil·lets, aquests són els qui han depurat els altres*». En Semprún potser hi havia alguna cosa d'això. «*Així, per exemple, Carrillo, aquesta cosa de Carrillo*». Hi havia els retrets

de l'origen social. Semprún venia d'una família de l'alta burgesia i, per pur romanticisme revolucionari, s'havia posat del costat del proletariat. Els dirigents del partit —com ara Carrillo o Tomás García— sempre tenien a mà el retret de l'origen burgés dels altres, dels intel·lectuals. Però, i ells? Ja de ben joves havien estat dirigents en organitzacions: «*Carrillo ja als setze anys era dirigent de les Joventuts Socialistes, mai en la seua vida no ha agafat un martell ni res*». És una vella història, una constant, un xoc psicològic, que segurament havia intervingut en l'evolució de Semprún. I afegia Gómez Nadal:

«¡Quantes vegades un ha conegut coses així, quantes! De vegades ix bé de vegades ix malament. Jo recorde, al començ de l'alliberament, el primer que va venir a França fou Santiago Carrillo. Jo veig encara una primera reunió en un pis que teníem prop de la Gare Saint Lazare, a París, en fi, el primer contacte. Després en vingueren uns altres. Però al principi ell mateix, jo ho sé, ho he notat perfectament, en ell i en altres de menor importància. Al principi estaven una miqueta així. Perquè, en fi nosaltres féiem cara d'herois, nosaltres havíem estat ací i havíem aguantat els alemanys i havíem fins i tot conspirat, mentre que ells havien estat a Amèrica o on fos, tranquil·lament. I ningú els deia res, eren ells mateixos que pensaven "aquests s'han quedat i nosaltres hem marxat". En fin, són coses que s'expliquen perfectament.»

Cal recordar el context. El 1980. El PCPV havia patit una forta crisi, que havia determinat l'eixida de tot un grup considerat nacionalista i «renovador», crític en tot cas, al voltant de Doro Balaguer. El grup justament que editava la revista *Trellat*. A més, el PCE patia grans sotragades. El 1977 havia aparegut el llibre de Semprún, que feia miques la imatge, tan exalçada, de Santiago

Carrillo. Aviat el PCE anà de mal borràs. Els seus resultats electorals, ja el 1977, havien estat limitats. L'hegemonia al camp de l'esquerra passaria al PSOE, d'una manera contundent a partir del 1982. La crisi i davallada del PCE fou absoluta. Remenar coses del passat podia ser considerat una mena de traïció... Denunciar l'ús instrumental de l'obrerisme, enmig d'una crisi en la qual els crítics eren acusats d'intel·lectuals i nacionalistes petitburgesos, era bastant explosiu.

No és que diguera res de nou o que fera grans revelacions, atés tot el que sabem a hores d'ara, però en aquell moment aquestes coses encara eren delicades. La publicació del fragment de l'entrevista motivà un incident amb Pérez i Moragón, que l'historiador ha explicat en el seu pròleg als diaris d'Emili G. Nadal (2008). L'entrevistat va escriure a l'entrevistador queixant-se que *«havia introduït declaracions que ell no havia fet»*.⁵⁰ No era el cas, com ho demostren les gravacions magnetofòniques, transcrites puntualment i publicades —la llarga entrevista— en l'edició de 2008. Fou un desencontre menor en una relació fructífera, en la qual Pérez i Moragón ha actuat sempre amb tota l'honestedat que el caracteritza, com a principal estudiós i divulgador de la figura, l'obra i la significació de Gómez Nadal. Però Gómez Nadal, probablement, es va adonar que *«s'havia deixat anar parlant sobre qüestions internes del PCE i sobre alguns dels seus dirigents i que en llegir-ho, s'havia incomodat»*. I afegeix Pérez i Moragón: *«resulta probable que, sabent que Trelat era una plataforma impulsada per Doro Balaguer, Gustau Muñoz i altres persones que havien hagut d'abandonar aquell*

50 FRANCESC PÉREZ I MORAGÓN «Pròleg», dins: ANTONIO GÓMEZ ANDRÉS; FRANCESC PÉREZ I MORAGÓN (eds.), *Emili Gómez Nadal: diaris i records*, p. 60.

partit, potser imaginà que l'havíem fet objecte d'una maniobra». No hi hagué res d'això...

En aquesta llarga entrevista, Gómez Nadal explicava la seua concepció del nacionalisme com a «cosa prèvia»,⁵¹ com a identificació, com a definició prèvia. Per a ell no hi havia contradicció amb una postura d'esquerra, més aviat al contrari. «*Jo he arribat en un moment determinat, venint del nacionalisme, a fer-lo compatible amb una altra ideologia, el marxisme, des d'un reflex de tipus sentimental*». Barrejava algunes definicions o *aperçus* conceptuals amb la rememoració de la seua experiència personal: l'estada a Madrid, on es va descobrir valencià i valencianista; l'estada a París, on va començar «*a mirar amb més simpatia tot aquest moviment de tipus polític, amb una ideologia determinada*», és a dir, el marxisme i el comunisme. Quan va prendre consciència nacional, s'adonà tot seguit que «*havia de reclamar-me de tot el conjunt de la meua nacionalitat retrobada, i que naturalment era sobretot en Catalunya on podia trobar un suport per a tota la meua nova formació intel·lectual*».

Passava revista a la seua trajectòria amb mirada lúcida. No desencantada o melangiosa, sinó sòbria i realista. Per exemple, a València, als anys 1930, fora de Renau i la seua revista, fora del que pogueren representar al PCE, «*jo francament no he trobat mai, en aquell moment, cap sensibilitat especial pel problema nacional [...] No hi havia res*».⁵² Bé, sí. «*Hi ha el cas*

51 Manuel AZNAR SOLER; Francesc PÉREZ I MORAGÓN. «Records (1980). Entrevista a Emili Gómez Nadal», dins: Antonio GÓMEZ ANDRÉS; Francesc PÉREZ I MORAGÓN (eds.). *Emili Gómez Nadal: diaris i records*, p. 371-373.

52 *Ibidem*, p. 375-376.

de Renau, això és veritat». Però res d'important ni al PSOE, ni a la CNT, ni al PCE. En certs mitjans intel·lectuals, propers al PCE, tanmateix hi passava alguna cosa. «Renau és un home que no sé com trobà de sobte que hi ha una qüestió a València que no és la qüestió castellana». Però altres membres de Nueva Cultura eren «absolutament indiferents al fet valencià». I reblava el clau:

«el que no voldria és servir personalment de coartada [...] És a dir, que jo era el comunista-nacionalista. Encara que en realitat era així. Jo no en conec altres. I per això dic que considere [amb interès], que hui en dia —perquè he tingut ecos d'això— el PC en València té posicions molt més positives i molt més pròximes als meus sentiments, però buscar antecedents en els anys 30 em sembla una miqueta forçar la realitat de les coses.»

L'entrevista té un gran interès històric, és una font primària per a establir la biografia del personatge. Emmarca la seua trajectòria vital en l'ambient polític i cultural de la València del seu temps. Emili G. Nadal es mostra en plenes facultats, amb bona memòria i una percepció clara de les coses. Tenia setanta-tres anys. Explica com era la Universitat del seu temps, l'ambient del valencianisme, tot amb gran detall, donant noms, fent referència a esdeveniments, situacions, grups, publicacions... També explica la seua actuació durant la guerra, en la postguerra, a l'exili. I s'esplaiava sobre Semprún i alguns aspectes del PCE de llavors, com ja hem vist. I finalment explicava com veia la situació del País Valencià, que coneixia a partir de la premsa i els contactes que mantenia. El moment era encara de precarietat absoluta quant al desenvolupament autonòmic, l'Estatut... Fins el 1982 no s'aprovà l'Estatut d'Autonomia.

En aquell moment preautonòmic governava la UCD —en coalició amb el PSPV—; el president del Consell era Enrique Monsonís, de la UCD, un tipus bastant lamentable. I tot estava per fer. El panorama valencià era agitat, contradictori, conflictiu. La Transició valenciana fou llarga i penosa. Emili G. Nadal, però, estava al cas. Sabia que tot era «*molt complicat i molt difícil*»,⁵³ que el problema de la identitat era envitricollat i que la reculada de la llengua posava contra les cordes la personalitat nacional del País. Però valorava molt positivament les actituds favorables que entreveïa en els partits d'esquerra. Tenia bona percepció de les posicions internes al si d'aquests partits i de la seua evolució, fins i tot del retrocés del PCPV, que havia «*retornat a les posicions tradicionals del PCE*». La UCD representava la tradició de sempre de la burgesia valenciana, sotmesa servilment al poder central. I constatava les indecisions i la manca de claredat del PSPV-PSOE en aquell moment. També entenia amb lucidesa el fons del conflicte de llavors, l'anticatalanisme i el blaverisme, que feia estralls entre gent de bona fe, que ho ignoraven tot de les realitats històriques. I dubtava sobre si valia la pena haver plantejat el tema de la senyera —un problema prematur i alhora secundari— perquè creava situacions que es giraven contra els nacionalistes, puix que «*amb el pretext de la senyera, en el fons se'ls mobilitza [aquella gent de bona fe, però desinformada] contra la personalitat valenciana, i a més a més, contra la unitat nacional, entenent per unitat nacional, la unitat de tota l'ètnia que té com a origen l'antiga Catalunya*». I acabava amb una nota —agredolça— d'esperança barrejada amb una dosi de recança inequívoca —en el terreny de la política:

53 Ibídem, p. 411-413

«he de reconèixer que si des del punt de vista intel·lectual, de la joventut, de la Universitat, de tot el que és cultura, hi ha progressos immensos, en referència als anys 30, des del punt de vista polític, crec que estem tan mal com estàvem en el temps de don Sigfrido Blasco. I crec que no tinc res més que afegir a això.»

Lucidesa fins al final, que es comprova també en la lectura dels seus diaris de l'època, com veurem tot seguit. I encara deia moltes més coses, en aquesta entrevista que, si s'hagueren inclòs en el fragment publicat a *Trellat*, haurien alçat —llavors— polseguera. Per exemple:

«Tinc la impressió que el PC s'ha anat a poc a poc descarregant de les posicions nacionalistes un poc avançades i retornat a les posicions tradicionals del PCE [...]. És a dir, que està tornant al que jo he conegut sempre en el PCE, i que he viscut, indirectament, però he viscut en França, quan l'escissió de Comorera. Perquè jo estava en contacte amb companys del PSUC, que han estat al costat de Comorera, com he escoltat gent del partit espanyol que volien argumentar en contra de Comorera. La realitat és que el PCE [...] instintivament va a la d'ell, és un partit castellà, de temperament castellà, i les autonomies estan bé, però a condició que el control dels partits autonòmics es faça sempre d'una manera molt concreta.»

11. ELS DIARIS

El 2008 va aparéixer, en les Publicacions de la Universitat de València, el volum *Emili Gómez Nadal: diaris i records*, en edició a cura d'Antonio Gómez Andrés —el seu fill— i Francesc Pérez i Moragón, filòleg i historiador. Era, evidentment, un volum pòstum, motivat per la commemoració del centenari del naixement de l'autor, que s'escaigué el 2007. El volum incloïa dos pròlegs, un d'ells, el de Pérez i Moragón, extens i detallat, ple de notícies i dades sobre la vida i l'obra d'Emili G. Nadal. Incloïa també l'entrevista sencera, la llarga entrevista, de la qual s'havia publicat un fragment a València el 1980. Però el gruix del llibre el formaven els diaris escrits entre 1977 i 1988. El fill explicava al pròleg com havien arribat a les seues mans. Quan va morir Emili G. Nadal, el 1993, la seua dona —Alice— li va lliurar «*com a tot record de mon pare, dos quaderns escolars. Al matí següent no va voler rebre'ns*». ⁵⁴ La seua salut mental «*no era bona*». Tots els papers que havien restat a la casa familiar d'Emili G. Nadal es van perdre... Una llàstima, perquè sembla que Gómez Nadal havia escrit diaris al llarg de la seua vida. Els quaderns que s'havien salvat portaven els números 18 i 19. Hi ha indicis que conservava diaris des del

54 Antonio GÓMEZ I ANDRÉS «Els diaris de mon pare», dins: Antonio GÓMEZ ANDRÉS; Francesc PÉREZ I MORAGÓN (eds.), *Emili Gómez Nadal: diaris i records*, p. 63-77.

1942, si més no. En aquella família hi havia el costum de dur diaris. A hores d'ara es troben en curs de publicació els extensos dietaris del seu germà Nicolau Primitiu. També s'han publicat els dietaris de l'època de guerra d'Eliseu Gómez Serano. D'altra banda, Pérez i Moragón explica que va veure, arrengrats al despatx d'Emili G. Nadal, els quaderns corresponents a molts anys, que malauradament no han arribat fins nosaltres. Si s'hagueren conservat serien, probablement, els dietaris en català més extensos, i plens d'interés polític, del segle XX.

Els diaris conservats corresponen als anys compresos entre 1977 i 1988, l'època de la Transició. En aquestes pàgines —reveladores de la personalitat humana i intel·lectual de l'autor— s'observen des de lluny les esperances desvetllades al País Valencià i les frustracions creixents. Emili G. Nadal s'irrita davant els estralls de la mal anomenada «Batalla de València», que segueix a través de la premsa valenciana que li envien regularment, aquella escalada barbàrica promoguda per una extrema dreta revestida de fals valencianisme. Observa amb simpatia, fins i tot amb entusiasme, els avanços de l'esquerra, el sorgiment d'una nova i decidida consciència nacional que guanya espais socials inèdits, els progressos de la cultura, l'aparició de llibres, autors i editorials, fins i tot el pas a posicions nacionals més properes a la seua de les organitzacions valencianes del PCE, reconvertides en PCPV. Rep cartes i invitacions, però en cap cas es planteja tornar-hi ni reprendre cap participació activa en una realitat que, tanmateix, és la seua —l'única que reconeix com a pròpia després de dècades d'allunyament forçat—, que es troba enmig d'un procés que li produeix un fort impacte emocional.

Per quines raons no es planteja el retorn? L'edat, els problemes personals, la cura de la família, els fets irreversibles de la vida. Havia de vetllar per la filla i, també, per la dona. Es trobava ja gran i massa distanciat, per bé que mantingué fins el final, com observa el seu fill, «*tota la seua lucidesa*». Però llegint els diaris, es percep de seguida que hi havia alguna cosa més.

Gómez Nadal es mostra en aquestes pàgines del diari com un analista perspicaç, fi i irònic, sec i tallant, de les terribles realitats del segle XX. S'ha allunyat del comunisme com a ideologia. Sense fer-ne grans demostracions públiques, a la manera del seu amic Jorge Semprún. La lectura que fa de *l'Autobiografía de Federico Sánchez*, de Semprún, les reflexions que li suscita, i que transmet per exemple al seu fill, són eloqüents. Qui coneix una mica les arestes i les implicacions d'un compromís polític militant com el de Gómez Nadal, mantingut al llarg de molts anys, sap la dificultat i les conseqüències de tot tipus de l'allunyament. No volia ser recuperat en nom d'un «marxisme valencianista» en el qual ja no creia, tot i que no volia decebre o descoratjar els qui, en la nova conjuntura del País, sí que hi creien. Havia retornat ideològicament als seus orígens d'una esquerra laica, republicana, de contingut probablement socialdemòcrata. Una vegada més, es podria dir, s'avançava al seu temps.

Però potser les seues pròpies paraules seran més eloqüents. Així, el 1977 apuntava: «*He arribat u ja a una edat, a una circumstància, en què els jocs i les agitacions politicosocials no donen cap gust i on hom sols aspira al silenci i la pau*»,⁵⁵ «*Els*

55 Emili GÓMEZ NADAL «Diaris (1977-1988)», dins: Antonio GÓMEZ ANDRÉS; Francesc PÉREZ I MORAGÓN (eds.), *Emili Gómez Nadal: diaris i records*, «26 de setembre de 1977», p. 82.

estralls causats pel franquisme i per la immigració no-catalana seran potser insuperables. Sense la primacia de llengua i cultura autòctones, què pot voler dir l'autonomia?»⁵⁶ «No té remei, per a la nova generació només les vel·leitats marxistes compten; quan allò que compta sobretot per a mi és la participació a Acció Valenciana i a El Camí, i àdhuc ser, per un quasi atzar, un dels firmants del manifest fundacional de l'AVR»⁵⁷ «Mai més retornaré al País, i menys encara per a "figurar"»⁵⁸ «L'ETA, que esdevé una aberració ideològica sense res a veure amb el fet nacional»⁵⁹ «Hom és un nom del passat i en això hauria de quedar tot; un de tants "precursors" desapareguts, que no té cap desig de ressorgir del passat, ben passat, per a jugar al personatge. Si hi ha qui vol encara enrecordar-se d'u, ben agraït i reconfortat; però sense cercar sortir-me del silenci i de la solitud. És ço que escau a l'home vell i malalt, ple de problemes familiars insolubles; allò que fórem els anys 30 i 40 és pura memòria privada, sense interès fora de la pròpia memòria i enyorança. Home d'exili, i d'oblit, espectador silenciós i escèptic...»⁶⁰ I el 1980: «La lectura comparada de L'Espill i de Las Provincias mostra bé dos mons separats per un abisme, inconciliables, per tot el que fa a la identitat nacional, a l'exigència intel·lectual. Descorajador!»⁶¹

I respecte de Sempurn, en una anotació de 1978, explica la seua posició:

56 *Ibidem*, «1 d'octubre de 1977», p. 84

57 *Ibidem*, «8 d'octubre de 1977», p. 86-87

58 *Ibidem*, «10 d'octubre de 1977», p. 87

59 *Ibidem*, «18 d'octubre de 1977», p. 90

60 *Ibidem*, «29 d'octubre de 1977», p. 95

61 *Ibidem*, «21 d'abril de 1980», p. 237.

«Un camí, el que pren Jorge Semprún, que jo m'he promés de no prendre mai, suposant que ocasió i mitjans hagueren existit. Per què participar amb declaracions i intervencions en la campanya de denigrement dels dirigents del PCE, per què desmuntar el mecanisme intern de l'aparell, en la plaça pública? Quan hi ha divorci, i u l'ha viscut abans que ell, hom se'n va en silenci...»⁶²

Perquè l'allunyament de les idees comunistes que abraçà en la joventut ja era un fet consumat i, probablement, reulat en el temps:

«L'extensa intervenció anit a la TV, d'Yves Montand, ha estat exemplar, perquè mostra bé el camí que tants de nosaltres hem recorregut entre l'adhesió i la condemna del totalitarisme comunista. La desil·lusió ha estat massa forta, la repugnància massa profunda, davant tanta hipocresia, un tal menyspreu de l'home...»⁶³

O bé, com apuntava en una anotació de 1978:

«Tot ben considerat, el millor que caldria desitjar és que prenga fi el mite del partit avantguarda de la classe obrera; perquè vist ço que ha donat l'alliberament de l'home en els països comunistes, és de plànyer que tanta gent encara crega que siga possible ací anar cap a solucions comunistes, sense posar en perill les llibertats individuals. Car quan hom posseeix la veritat gràcies al socialisme "científic" marxista i leninista, com creure en la tolerància de l'"error"? Almenys, ací, els "explotats" poden sempre queixar-se...»⁶⁴

62 Ibídem, «7 de gener de 1978», p. 113.

63 Ibídem, «4 de gener de 1984», p. 317.

64 Ibídem, «17 de febrer de 1978», p. 124.

Aquests diaris tenen un gran interès. Un valor excepcional. Ens mostren una personalitat informada i apassionada, però alhora escèptica i desencantada, més com més s'endinsava en el camí sense retorn de la vellesa: «*Massa vell, massa cansat, massa escèptic. Cap projecte és ja possible*».⁶⁵

I, tanmateix, seguia puntualment l'actualitat política al País — de vegades amb un detall impressionant—, entenia perfectament el que passava, copsava els símptomes esperançadors. Per exemple, fa aquest comentari sobre les primeres eleccions autonòmiques, del 1983, al País Valencià:

*«El més interessant és que la Unitat del Poble Valencià, que tenia com a caps de llista Doro Balaguer per la província de València i Vicent Pitarch per la de Castelló, ha fet el 3,14%.»*⁶⁶

I remarcava els avanços en les eleccions municipals. No se li n'escapava res. La UPV fou la llavor del BNV, que al seu torn esdevingué amb el temps el pal de paller de Compromís.

Els diaris oscil·len entre el viatge al passat i la curiositat projectada al present. També mostren el seu interès —però amb reserves— quant al ressò que podien tindre les seues posicions, textos, significació, en la nova circumstància valenciana, que sovint el sol·licitava. Tenia en compte també la política i la realitat franceses, car al capdavall vivia a França. I sabia com hi anaven les coses:

65 Ibídem, «11 de març de 1984», p. 319.

66 Ibídem «8 de juliol de 1983», p. 309.

«L'esquerra és minoritària a França; i quan, a més, una volta en el poder deu fer cara a la crisi insoluble i trasbalsa la societat aplicant ideologies que xoquen amb el sentiment pregonament conservador de la gent, el refús polític arriba.»⁶⁷

Denoten, fet i fet, la seua evolució ideològica i la fidelitat que tothora va guardar envers la llengua i la condició nacional valenciana-catalana assumida. També estava pendent de la política internacional, i mostrava les seues simpaties, per exemple, envers Israel: *«Israel té raó de no comptar més que amb ell. De totes maneres, mai no serà reconegut i acceptat pel món àrab»*.⁶⁸ Manifestava la seua malfiança respecte de l'Iran dels aiatol·làs —que considerava un règim gens progressista— alhora que deplorava la deriva inacceptable, decebedora, dels països de l'anomenat socialisme real, on no hi havia ni rastre de democràcia ni de respecte per les llibertats i els drets humans.

Però el gruix dels dietaris, a més de la reflexió sobre la seua pròpia evolució i condició personal, se centren en dades i notícies, comentades, sobre el País i, més en general, sobre la situació a l'ètnia, com anomenava de vegades les terres catalanes, i sobre l'actualitat i els progressos de la cultura catalana —se n'informava a través de *Serra d'Or*.

La mirada distanciada i alhora ben informada, els molts fils —valencians, catalans, francesos, espanyols, europeus, mundials— que es trenen en aquestes pàgines, les anades i tornades entre el passat i el present en fan un dels testimoniatges més

67 *Ibídem*, «12 de març de 1983», p. 303.

68 *Ibídem*, «8 de juny de 1982», p. 283.

valuosos, punyents, impressionants, amb què comptem a hores d'ara sobre l'època anterior a la Guerra Civil i sobre l'exili i la vivència de la Transició.

Uns dietaris verament valuosos. Llàstima que no hagen estat més difosos, que no siguen reconeguts com cal, que no hagen tingut la recepció escaient, potser per mancances editorials, de distribució o de projecció. O per la inveterada descurança de les instàncies escaients de la nostra cultura nacional... Qui sap.

12. INTENTS DE RECUPERACIÓ

Als diaris, com hem vist, Emili G. Nadal mostra alhora l'interés, del tot comprensible, envers la seua hipotètica reintegració en la vida valenciana, també envers els ressons o les notícies que li arribaven de l'expectativa que podia despertar la seua personalitat entre les noves generacions, i el distanciament, la reserva i la negativa a «figurar» o a participar en previsibles cerimònies de la confusió.

Tenia corresponsals de confiança a València. Gent coneguda d'abans de la guerra, com Ricard Blasco o Adolf Pizcueta. I gent més jove que li enviava cartes i li feia propostes, com és el cas de Josep Lluís Sirera, Remei Miralles o Francesc Pérez i Moragón. Les sol·licitacions foren diverses. Una invitació als Premis Octubre. Una hipotètica participació en unes conferències que s'havien de celebrar a l'Ateneu Mercantil al voltant del valencianisme dels anys 1930. La proposta d'una antologia dels seus escrits de l'època republicana. Les iniciatives de la parella Sirera-Miralles, que constituïren el «Col·lectiu d'Estudis Històrics Emili G. Nadal» per a publicar articles de divulgació històrica i valencianista al setmanari del PCPV *Cal Dir* i li es-crigueren per a demanar-li permís per a utilitzar el seu nom. Al míting que va celebrar el PSPV a la Piscina València, el 23 de març de 1977, forçant els límits de la legalitat d'aleshores, en

uns panells laterals s'havien inscrit els noms d'alguns valencianistes i socialistes històrics. La intervenció de la mà historicista d'Alfons Cucó em va semblar evident. Entre aquells noms hi havia el d'Emili G. Nadal. Ho sé perquè jo hi era i ho vaig veure amb els meus propis ulls.

Però res de tot això va fructificar. No arribà, com se sol dir, a rams de beneir. Tret dels articles de Josep Lluís Sirera i Remei Miralles —la secció «Claus d'Identitat»— que es van publicar durant un parell d'anys a la revista *Cal Dir* i que van dur a terme el seu fet amb molta acceptació entre els lectors de la revista, perquè eren un model de divulgació històrica, una eina per a la formació de la «gent de bona fe» però desinformada que tant abundava en aquell temps. Els signaven com a «Col·lectiu d'Estudis Històrics Emili G. Nadal». En una carta de resposta a Sirera i Miralles que els va adreçar el 1977, escrivia un entusiasta Gómez Nadal:

«Estic des d'ahir submergit en la lectura de Cal Dir i he de dir-vos que la meua impressió és excel·lent. És com una síntesi, força reixida, d'allò que foren pels anys trenta, l'òrgan del PC dirigit per Familiar i de la Nueva Cultura creada i animada per Josep Renau. Què d'anys m'haig tret de damunt recordant ço que foren les meues col·laboracions a la darrera etapa d'El Camí i a Nueva Cultura! De tot allò que era llavors en gestació esteu fent-ne ara una realitat. I el meu goig és gran. Solidaritat ètnica amb les altres terres de la nostra nació, adhesió ferma als principis de llibertat, de democràcia i de progrés social, tolerància envers els altres, integració de la massa immigrada, principis tots als que l'hom no pot deixar de subscriure. És ço que jo, en la mesura que l'època ho permetia, deia en el petit assaig que L'Estel em publicà en 1972.

Bé que la circumstància personal em mantindrà lluny del País, no deixaré de seguir-ne l'evolució, com ho he fet fins ara; ple d'optimisme quan veig tot el que la nova generació, la vostra, està fent, tot el que ha sabut salvar de les experiències de la nostra, malgrat la llosa de silenci dels darrers quaranta anys.

Esteu ja calcigant un camí clar i segur. Continueu, fins a dur a bon terme tot el que ens fou refusat a nosaltres!»⁶⁹

Francesc Pérez i Moragón, per la seua banda, va explicar —en el seu pròleg als *Diaris*— com anaren les coses amb el projecte d'antologia de textos de l'època republicana que havia de publicar l'editorial Tres i Quatre. Quedà en no res, per a perplexitat d'Emili G. Nadal. Finalment, passats molts anys, es van publicar, a les Edicions Alfons el Magnànim - IVEI, amb un pròleg de Nadal mateix. Almenys això. Les peculiaritats de l'editorial i de les empreses d'Eliseu Climent, i el mal borràs que prengueren les relacions amb Pérez i Moragón, expliquen a bastament una història gens reeixida.

En realitat, hi havia moltes veus i moltes iniciatives de «recuperació», però poca consistència de fons. La història del retorn de Josep Renau és indicativa, en aquest sentit. Evidentment, les personalitats de Renau i de Gómez Nadal no tenien res a veure. Renau era expansiu, Gómez Nadal retret. A més, l'obra plàstica sempre atrau molt més que no el text o les idees. Som un poble intuïtiu, visual, més que no seriosament lector i sedimentat en les idees i el pensament. Però a la fi Renau —recuperat per Eliseu Climent, els Premis Octubre, Acció Cultural i el sector del PCPV que liderava Doro Balaguer—, després de moltes pro-

69 «Fragments d'una carta d'Emili G. Nadal», *Cal Dir*, 14 d'agost de 1977, p. 15.

meses que quedaren en no res, se'n tornà a Berlín, on va morir quasi abandonat. Tingué un èxit de masses a València, això sí, amb conferències plenes de gom a gom a la Facultat de Belles Arts, entrevistes, trobades amb artistes —llavors molt d'esqueres— i un sopar d'homenatge. Però no fou possible la reinserció en la vida valenciana. No hi havia lloc ni espai per a ell. La societat valenciana és així de cruel i inepta. L'Ajuntament de València, amb Ricard Pérez Casado, prometé uns locals, uns espais per a dipositar la seua obra i transmetre el seu saber —la seua concepció de l'art públic, els fotomuntatges, el muralisme— als artistes joves. Però «de forment, ni un gra». Finalment, la seua obra —que a hores d'ara està dipositada a l'IVAM— quedà a mans d'una Fundació controlada per Eliseu Climent.

Què hauria passat amb Emili G. Nadal si haguera vençut els escrúpols, les reticències i haguera decidit acceptar les sol·licituds que se li feien? Podem especular. Però em sembla que hauria estat molt complicat. L'haurien volgut instrumentalitzar, sens dubte. Ell no volia jugar el paper de valencianista-marxista, perquè ja no hi creia. I no volia «figurar» i representar, forçant les coses, un valencianisme hipertrofiat dels anys 1930 que en realitat havia estat poca cosa. Mal assumpte. Però sí que tenia un punt —estret, gens poderós, incipient— d'inserció i suport que l'hauria acollit amb els braços oberts. L'entorn de Doro Balaguer, la revista *Trellat*, l'ambient que començava a formar-se, a partir del 1982, al voltant de la UPV. N'hi havia prou? Probablement, no. Hauria donat caliu, però el poder —els poders reals, els qui poden resoldre els problemes pràctics, els qui tenen recursos— hi eren absents. Una llàstima, tot plegat, i una injustícia, perquè Emili G. Nadal hauria pogut aportar molt a la societat valenciana d'aquell temps. I a la d'ara.

13. EMILI G. NADAL ENTRE NOSALTRES

La posteritat d'Emili G. Nadal sí que ha estat «de paper». La publicació dels seus escrits no s'ha interromput, per bé que a un ritme lent: 1990, encara en vida, els textos bàsics; 2008, el diari i la llarga entrevista; 2014, l'epistolari amb el seu germà Nicolau Primitiu. També han aparegut moltes notícies i estudis sobre la seua trajectòria, la seua significació i la seua obra. Sovint en relació amb l'exaltació del seu germà, Nicolau Primitiu, que havia reunit, com a bibliòfil empedreït, una important col·lecció de llibres que han estat la base —un dels tresors fundacionals— de la Biblioteca Valenciana, que al seu torn el té com una de les seues icones. Però resten molts papers, molts textos, d'Emili G. Nadal per recuperar. Com apuntava l'historiador Santi Cortés: «Gómez Nadal féu crítica literària (unes cinquanta recensions) i cinematogràfica (més d'un centenar), té una pila d'articles com a observador polític i fou un estudiós de la presència de valencians a Amèrica en el segle XVI».⁷⁰ El mateix Santi Cortés va establir un inventari dels seus textos, en els qual sobresurten, en termes quantitativs, els que aparegueren originalment a *Acció Valenciana* i a *El Camí*, als anys 1930.

70 Santi CORTÉS. «Emili Gómez Nadal: Bibliografia (1929-1950)», dins: *Estudis de Llengua i Literatura Catalanes / LXX. Miscel·lània Jordi Bruguera*, 4, p. 87.

La cerca de referents per a orientar l'acció en el present, en tot cas, no l'ha bandejat, de cap manera. El centenari del seu naixement donà peu a una modesta, però significativa, tasca de recuperació de la seua figura històrica. «Darrerament s'ha manifestat un interès favorable a la divulgació de l'obra dietarística, epistolar i nacionalista de Gómez Nadal»,⁷¹ assenyala també Santi Cortés el 2016. Francesc Pérez i Moragón, Manuel Aznar i Soler, Josep Daniel Climent, Santi Cortés, Santi Vallés se n'han ocupat reiteradament. Fa ja anys, Alfons Cucó i Francesc Roca el van reivindicar amb insistència. Manuel Sanchis Guarner el va recuperar —amb la publicació de l'assai *El País Valencià i els altres*— en ple franquisme. Josep Lluís Sirera i Remei Miralles també el reivindicaren. El seu fill Antonio Gómez Andrés ha vetlat tothora per la seua memòria...

D'altra banda, el grup —l'ambient— esmentat al final de l'apartat anterior sintonitzava amb ell. No n'era l'únic, per descomptat. També el socialista Alfons Cucó hi mantenia bones relacions. La sintonia venia potser del fet que aquell grup o aquell entorn —el qual passat el temps i amb la incorporació d'altres components seria el llevat de l'actual Compromís— combinava la fidelitat a uns principis indeclinables amb la voluntat d'entendre la dimensió concreta, específica, del que és i significa «fer política». Amb la decisió d'arribar a «les masses», a la gent normal i corrent, de bona fe però desinformada, més enllà del cercle dels convençuts, dels escollits, dels purs.

Una voluntat i una decisió que tenien potser molt a veure amb l'experiència en el mateix magma ideològic i polític, malagua-

71 *Ibidem*, p. 86.

nyat però amb elements gens menyspreables malgrat tot, que havia compartit amb Emili G. Nadal, més enllà de la diferència d'època i d'ubicació concreta. Nadal havia viscut la República, la guerra i l'exili. Les generacions que pujaven havien viscut *sur place* l'oposició al franquisme i s'havien radicalitzat. De vegades havien estat obnubilades ideològicament i els costà bastant aterrar. Però ho feren. La lectura dels escrits de Gómez Nadal, si fou el cas, tingué sempre efectes molt positius.

La Generalitat Valenciana no ha recuperat oficialment la figura i la personalitat d'Emili G. Nadal. Hauria de fer-ho. Els partits d'esquerra, avui, tenen altres preocupacions i altres prioritats. Ja s'entén. Però mai de la vida haurien d'oblidar els precursors, els fills fidels de la terra, els qui havien lluitat abans per la dignitat i la llibertat del País. I que havien pensat, escrit i investigat. Que ens han llegat un dipòsit de reflexió, d'idees, d'arguments, d'esforços per entendre i transformar. Sempre des del compromís, l'honestetat i la lluita. Sense esperar res a canvi. Només per fidelitat al seu poble i al seu llinatge, a la seua llengua i a la seua cultura, al País Valencià i a l'ètnia tota sencera. Potser ha arribat el moment d'honorar com cal Emili G. Nadal, un heroi del nostre temps.

ÍNDIX ONOMÀSTIC

Almarche i Vázquez, Francesc.....	17
Andrés Zamora, Dionisio.....	59
Andrés Zamora, Teresa.....	45, 59, 60, 63, 64, 65, 70
Andrés, Diógenes.....	59
Aragon, Louis.....	63
Azcárate Diz, Manuel.....	64, 65
Azcárate y Flórez, Pablo de.....	63
Aznar i Soler, Manuel.....	13, 50, 71, 83, 106
Bacarisse Chinoria, Salvador.....	12, 69
Balaguer Sanchis, Isidor «Doro».....	86, 87, 98, 103, 104
Barbusse, Henri.....	52
Baroja y Nessi, Pío.....	49
Batista i Roca, Josep Maria.....	29
Beneyto i Pérez, Joan.....	17
Berenguer y Fusté, Dámaso.....	21
Bernstein, Eduard.....	34
Bertran i Musitu, Josep.....	37
Blasco i Laguna, Ricard.....	56, 101
Bloch, Jean-Richard.....	54
Blum, Léon.....	34
Boronat i Barrachina, Pasqual.....	17
Bosch i Morata, Francesc.....	55
Cambó i Batlle, Francesc.....	37

Carreres, Francesc.....	17
Carrillo Solares, Santiago.....	11, 85, 86
Castillo, Fernando.....	65
Chabàs i Llorens, Roc.....	17
Climent i Corberà, Eliseu.....	103, 104
Climent i Martínez, Josep Daniel.....	106
Contreras y López de Ayala, Juan de.....	44
Cortés i Carreres, Santi.....	105, 106
Cucó i Giner, Alfons.....	43, 44, 102, 106
Díaz Ramos, José.....	64
Duran i Tortajada, Enric.....	22
Enberg, Adi.....	37
Estelrich i Artigues, Joan.....	37
Fabra i Poch, Pompeu.....	25
Fernández de la Reguera, Ricardo.....	11
Franco Bahamonde, Francisco.....	12, 67, 68
Fuster i Ortells, Joan.....	38, 74
García García, Tomás.....	86
Genovés i Amorós, Vicent.....	17
Gómez Andrés, Antonio.....	19, 64, 65, 93, 106
Gómez Andrés, Vicent.....	64
Gómez Graneria, Domènec.....	15, 16
Gómez Serrano, Eliseu.....	16, 63, 64, 94
Gómez Serrano, Francesc.....	16
Gómez Serrano, Nicolau Primitiu.....	15, 16, 19, 64, 94, 105
González Márquez, Felipe.....	11
Grojnowski, Louis.....	63
Heard, Gerald.....	40
Heidegger, Martin.....	49, 50
Hernández Tomás, Jesús.....	60, 70
Hitler, Adolf.....	67, 68

Husserl, Edmund.....	49
Huxley, Aldous.....	40
Ibárruri Gómez, Dolores.....	64
Igual i Úbeda, Antoni	17
Keyserling, Hermann von.....	49
Lafont, Robèrt	77
Lara Hernández, José Manuel	11
Lenin.....	41
Lluch i Martín, Ernest.....	38
London, Artur.....	85
MacDonald, Ramsay	34
Macià i Llussà, Francesc.....	21
Malraux, André.....	73
Marañón y Posadillo, Gregorio	49
Martínez i Ferrando, Ernest.....	54
Marx, Karl.....	41, 60
Mateu i Llopis, Felip.....	17
Miralles i Tomàs, Remei.....	13, 101, 102, 106
Miret i Musté, Josep.....	63
Monzón Reparaz, Jesús	64, 70
Morán, Gregorio.....	69
Muñoz Grandes, Agustín	68
Muñoz Orts, Eduardo «Lalo».....	12, 69
Muñoz i Veiga, Gustau.....	87
Mussolini, Benito.....	67
Nadal Alberola, Vicenta.....	16, 64
Navarro Tomás, Tomàs.....	59
Negrín López, Juan.....	12, 63
Nietzsche, Friedrich.....	49
Ortega y Gasset, José.....	49
Ortiz de Zárate, Juan	45

Palacios	69
Pedro, Carmen de	64
Pérez Benlloch, Joan Josep	38
Pérez Casado, Ricard.....	104
Pérez i Moragón, Francesc...	13, 50, 71, 83, 84, 87, 93, 94, 101, 103, 106
Peset i Aleixandre, Joan Baptista.....	16
Pitarch i Almela, Vicent.....	98
Pizcueta i Alfonso, Adolf.....	38, 101
Pla i Casadevall, Josep	37
Pons i Trainier, Josep Sebastià.....	27
Prieto, Antonio	11
Primo de Rivera y Orbaneja, Miguel.....	21, 24, 36
Puche, Juan.....	63
Pujol, Carlos	11
Quiroga Pla, José María.....	12, 65, 68, 69
Reig i Rodríguez, Joaquim.....	21, 22, 31, 36, 37, 39, 40, 41, 84
Renau i Berenguer, Josep.....	18, 45, 47, 48, 51, 52, 55, 56, 57, 88, 89, 102, 103
Ribó, Ignasi.....	37
Roca i Rosell, Francesc	13, 106
Roces Suárez, Wenceslao.....	45, 60
Rodríguez, Benigno.....	12, 69
Rubió i Lluch, Antoni.....	56
Ruiz Picasso, Pablo.....	55
Salvador i Gimeno, Carles.....	55, 56, 60
Sanchis Civera, Josep	17
Sanchis Guarner, Manuel.....	13, 17, 23, 26, 38, 73, 106
Schopenhauer, Arthur.....	49
Semprún Maura, Jorge	11, 12, 13, 69, 85, 86, 95
Sentís i Anfruns, Carles.....	37

Serra i Hünter, Jaume.....	55
Shaw, George Bernard.....	40
Sirera i Turó, Josep Lluís	13, 101, 102, 106
Soldevila i Zubiburu, Ferran	56
Solervicens i Pollina, Joan Baptista.....	37
Soto i Mas, Francesc	22
Spengler, Oswald.....	49
Sportisse, Alice.....	70, 71, 93
Stalin	54, 56
Trump, Donald	31
Unamuno y Jugo, Miguel de.....	12, 49
Vallés i Casanoves, Santi.....	106
Valverde Pacheco, José Maria	11
Vandervelde, Émile.....	34
Velasco, Víctor.....	69
Ventura i Beltran, Vicent.....	38
Villalonga i Villalba, Ignasi	21, 36, 37
Yagüe Blanco, Juan.....	56
Zamora, Pilar	59

ÍNDIX

DE PUBLICACIONS PERIÒDIQUES

Acció Valenciana.....	17, 18, 96, 104
Avant.....	18
Boletín de la Unión de Intelectuales Españoles.....	18, 68
Cal Dir.....	101, 102
Camí, El.....	18, 32, 36, 37, 40, 84, 96, 104
Correspondencia de Valencia, La.....	36
Cultura y Democracia.....	18, 69
Espill, L'.....	96
Frente Rojo.....	60
Independencia.....	18, 69
Nueva Cultura.....	18, 47, 48, 49, 50, 57, 60, 89
Provincias, Las.....	96
Publicitat, La.....	29
Reconquista de España.....	69
República de les Lletres, La.....	18, 51
Revista de Occidente.....	49
Serra d'Or.....	99
Trellat.....	83, 84, 86, 87, 91, 104
Verdad.....	60

BIBLIOGRAFIA

ESCRITS D'EMILI GÓMEZ NADAL

Noticia del intento de expedición de Jaume Rasquí al Río de la Plata en 1559. València: Impremta La Semana Gráfica, 1931. Reedició dins: Presentació CAMPS, Vicent GENOVÈS, Emili GÓMEZ NADAL. *El valencià Jaume Rasquí, governador del Plata (1557-1559).* Edició a cura de Manuel Ardit i Lucas. Pròleg d'Alfons Cucó i Giner. València: Generalitat Valenciana, 1987.

«Juan Ortiz de Zárate, tercer adelantado del Río de la Plata (1515-1570)», *Anales de la Universidad de Valencia*, any XV, 1934-35, núm. 113.

El País Valencià i els altres. Peripècies i avatars d'una ètnia. Pròleg de Manuel Sanchis Guarnier. València: L'Estel, 1972.

Articles (1930-1939). El País Valencià i els altres. Introducció i edició a cura de Manuel Aznar i Soler i Francesc Pérez i Moragón. València: Edicions Alfons el Magnànim - Institució Valenciana d'Estudis i Investigació, 1990 [Biblioteca d'Autors Valencians, 21].

Emili Gómez Nadal: diaris i records. Antonio Gómez Andrés i Francesc Pérez i Moragón (eds.). Pròleg de Francesc Pérez i Moragón. València: Publicacions de la Universitat de València, 2008 [Càtedra Joan Fuster, 6].

Epistolari (1925-1969) Nicolau Primitiu Gómez Serrano - Emili Gómez Nadal. Edició a cura de Josep Daniel Climent i Martínez. València: Biblioteca Valenciana, 2014.

COL·LECCIONS DE REVISTES

Acció Valenciana [València, 1930-1931]

Cal Dir [València, 1977-1978]

Camí, El [València, 1932-1934]

Nueva Cultura [València, 1935-1937]

Trellat [València, 1980-1983]

VEUS DE DICCIONARI

«Gómez Nadal, Emili», dins: *Diccionari d'Historiografia Catalana*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 2003 [Gustau Muñoz i Veiga].

«Gómez Nadal, Emili», dins: www.memoriavalencianista.cat [Maria Àngels Alcolea i Campos].

«Nadal, Emili G.», dins: *Ictineu. Diccionari de les ciències de la societat als Països Catalans*. Barcelona: Edicions 62, 1979 [Francesc Roca i Rosell].

BIBLIOGRAFIA GENERAL

AADD. *Testimonios recogidos en honor de Eliseu Gómez Serrano*. Alacant: Institut de Cultura Juan Gil-Albert - Escola Universitària del Professorat d'EGB (UA), 1993.

AZNAR I SOLER, Manuel; BLASCO I LAGUNA, Ricard. *La política cultural al País Valencià 1927/1939*. València: Institució Alfons el Magnànim - Institució Valenciana d'Estudis i Investigació, 1983.

BALDÓ I LACOMBA, Marc; MANCEBO ALONSO, Maria Fernanda. «Emili Gómez Nadal. La frustración de un historiador», *Migraciones y Exilios*, 2 (2001).

CASTILLO CÁCERES, Fernando. *Espanoles en París, 1940-1944. Constelación literaria durante la Ocupación*. Madrid: Fórcola, 2017.

CLIMENT I MARTÍNEZ, Josep Daniel. «La correspondència entre Nicolau Primitiu Gómez Serrano i Emili Gómez Nadal (1925-1968)», *Laberintos*, 10-11 (2008-2009).

CLIMENT I MARTÍNEZ, Josep Daniel; GÓMEZ-SENENT I MARTÍNEZ, Carme (coords.). *Nicolau Primitiu i la Guerra Civil 1936-1939*. València: Biblioteca Valenciana, 2006 [Especi-

alment el capítol de Francesc PÉREZ I MORAGÓN dedicat a Emili Gómez Nadal, p. 159-182].

—«Emili Gómez Nadal, un intel·lectual compromès», dins: Manuel AZNAR SOLER (ed.), *València, 4 i 10 de juliol de 1937. El Segon Congrés Internacional d'Escriptors per a la Defensa de la Cultura i la Delegació del País Valencià*. Sevilla: Renacimiento, 2017, p. 177-208.

CORTÉS I CARRERES, Santi. *El valencianisme republicà a l'exili*. València: Generalitat Valenciana, 1993.

—«Emili Gómez Nadal: Bibliografia (1929-1950)», dins: *Estudis de Llengua i Literatura Catalanes / LXX. Miscel·lània Jordi Bruguera, 4*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2016.

—«Emili Gómez Nadal: aportació a l'estudi de l'obra periodística (1929-1950)», *Laberintos*, 10-11 (2008-2009).

CUCÓ I GINER, Alfons. *El valencianisme polític 1874-1936*. València: Garbí, 1971.

CUCÓ I GINER, Alfons; BLASCO I LAGUNA, Ricard (eds.). *El pensament valencianista (1868-1939), Antologia*. Barcelona: Edicions de la Magrana - Diputació de Barcelona, 1992 [Biblioteca dels Clàssics del Nacionalisme Català, 28].

CUCÓ I GINER, Alfons; CORTÉS I CARRERES, Santi (eds.). *Llengua i política, cultura i nació. Un epistolari valencià durant el franquisme*. València: Tres i Quatre, 1997.

GÓMEZ CASAÑ, Rosa. *Nicolau Primitiu Gómez Serrano (1877-1971). Una aproximació a la seua vida*. València: Generalitat Valenciana, 1997.

GÓMEZ ANDRÉS, Antonio. «Teresa Andrés y Emilio Gómez Nadal. Guerra civil y exilio (1936-1946)», *Laberintos*, 10-11 (2008-2009).

— *Teresa Andrés. Biografía*. València: PUV, 2013.

GÓMEZ SERRANO, Eliseu. *Diarios de la Guerra Civil (1937-1938)*. Edició a cura de Beatriz Bustos i Francisco Moreno. Alacant: Universitat d'Alacant, 2008.

GÓMEZ SERRANO, Nicolau Primitiu. *Dietaris 1936*. Edició a cura d'Emili Casanova i Josep Daniel Climent. València: Generalitat Valenciana, 2010.

—*Dietaris 1937*. Edició a cura d'Emili Casanova i Josep Daniel Climent, València: Generalitat Valenciana, 2020.

GONZÀLEZ I VILALTA, Arnau. *La nació imaginada. Els fonaments dels Països Catalans (1931-1939)*. Catarroja - Barcelona, Afers, 2006.

MONDRIA I VIRGILI, Alfred. «Els exilis d'Emili Gómez Nadal», *Levante-EMV (Posdata)*, 24 d'octubre de 2009.

MORÁN, Gregorio. *Miseria y grandeza del Partido Comunista de España: 1939-1985*. Barcelona: Planeta, 1986.

—*Miseria, grandeza y agonía del PCE, 1939-1985*. Madrid: Akal, 2017.

MUÑOZ I VEIGA, Gustau. «Emili Gómez Nadal: diaris i records», *Eines*, estiu 2008. [Recollit, en una versió ampliada dins: Gustau MUÑOZ I VEIGA, *Corrents de fons. Cultura, societat, política*. Gandia: Lletra Impresa, 2019, p. 227-229].

—«Emili Gómez Nadal, l'exili sense retorn», *Caràcters*, 44 (2008).

—«Nueva Cultura, una revista mítica», *L'Avenç*, juny de 2016, inclòs a: Gustau MUÑOZ. *Corrents de fons. Cultura, societat, política*, Gandia: Lletra Impresa, 2019.

PÉREZ I MORAGÓN, Francesc. «Emili Gómez Nadal, un intel·lectual en la cruïlla del segle», *Laberintos*, 10-11 (2008-2009).

—(Ed.) *Adolf Pizcueta. Memòries fragmentàries*. València: ACPV, 1990.

RENAU I BERENGUER, Josep. «Notas al margen de Nueva Cultura», dins: *Nueva Cultura: información, crítica y orientación intelectual*. [Edició facsímil]. Vaduz: Topos Verlag; Madrid: Turner, 1977, p. xii-xxiv.

—*La batalla per una nova cultura*. València: Tres i Quatre, 1978.

SEMPRÚN MAURA, Jorge. *Autobiografía de Federico Sánchez*. Barcelona, Planeta, 1977.

VALLÈS I CASANOVES, Santi. «Epistolari Emili Gómez Nadal - Adolf Pizcueta (1955-1987)», *Laberintos*, 10-11 (2008-2009).

—*Acció Valenciana (1930-1931). La consciència desvetlada*. València: AVL, 2008.

ZALBIDEA BERENGUER, Alaitz. *Nicolau Primitiu Gómez Serano. Memòria privada i consciència valencianista*. València: PUJ, 2019.

Emili Gómez Nadal (València, 1907 - Valença d'Agén, 1993).

Historiador i polític. Membre d'Acció Cultural Valenciana i de l'Agrupació Valencianista Republicana. Publicà nombrosos articles a *Acció Valenciana*, *Avant*, *El Camí*...

Doctor en Filosofia i Lletres i professor d'Història de la UV. El 1934, ampliant estudis a París, va prendre consciència de l'amenaça feixista i es va aproximar al marxisme. Cap al 1936 ingressà al PCE. Col·laborà a la revista *Nueva Cultura*. Durant la Guerra Civil ocupà diversos càrrecs al Ministeri d'Instrucció Pública.

El 1939 passà a l'exili, d'on no tornaria mai. Romangué a París, ocupat pels nazis, col·laborant amb la Resistència. El 1972 publicà *El País Valencià i els altres*. Va escriure un intens *Dietari*, testimoni d'una vida i una època, que ha estat parcialment publicat. El 1990 aparegué *Articles, 1930-1939*, una àmplia selecció de la seua obra periodística.

Gustau Muñoz i Veiga (València, 1951)

Economista, assagista i traductor. Codirector de la revista *L'Espill*. Ha fundat i dirigit diverses col·leccions d'assaig i ha estat editor a la IVEI i a PUV. Autor dels llibres *Intervencions, entre cultura i política* (1999); *A l'inici del segle. Un dietari de reflexions* (2002), *Herència d'una època* (2006), *Corrents de fons*, *La vida dels llibres*, *El vertigen dels dies*. *Notes per a un dietari* (2019), *Elogi del pensament crític* (2020) i *Espill d'un temps* (2021).

